

2022

Ekstern utredning

Konsekvenser av norske myndigheters politikk og virksomhet i skoltesamisk område fra ca 1800 til i dag

Astri Andresen

Ekstern utredning

Konsekvenser av norske myndigheters politikk og virksomhet i skoltesamisk område fra cirka 1800 til i dag

Innhold

1	Mandatet, utredningen og bakgrunns materialet.....	3
2	Organisasjonene.....	4
3	Området: avgrensning og rettsorden.....	5
4	Grensetrekningen av 1826 og protokollen av 1834.....	7
5	Pasvik sidd fra 1834 til 1924: Protokollen av 1834.....	8
6	Konkurransen om naturressursene i Neiden (ca. 1830- 1985).....	10
6.1	Laksen.....	10
6.2	Fellesjorda går tapt.....	12
6.3	Reindriften.....	12
6.4	Ny vokter i «skolteflokk».....	15
6.5	Om utviklingen fra 1957 til 1985.....	17
7	Samerettsutvalget – faglighet i møte med politisk makt.....	18
8	Arbeidet for å re-etablere reindrift fortsetter.....	20
9	Språket, skolen og stedsnavnene.....	21
10	Grensekryssende samarbeid.....	23
11	Nye store kultursaker.....	25
11.1	1987-2007: museums- og fredningsplan.....	26
11.2	2007-2011: Gjenbegravelse.....	27
11.3	Saker i det siste tiåret.....	28
12	Konklusjon.....	30
	Litteratur og trykte kilder.....	31

1 Mandatet, utredningen og bakgrunns materialet

I mandatet, gitt 22. 3. 2021, heter det at det skal legges vekt på norsk politikks konsekvenser for skoltesamenes mulighet for bruk og praktisering av eget språk, egen kultur og egne næringsveier. Russiske og finske myndigheters politikk er relevant der den har hatt konsekvenser på norsk side, og utredningen skal belyse «hvordan denne politikken har påvirket forholdet mellom de ulike gruppene i området, skoltesamenes oppfatning av sin kultur, sitt språk og sitt folk, så vel som majoritetsbefolkningens oppfatning av dem». Utredningen skal også belyse «hvordan det omgivende samfunnet og forholdet til andre folkegrupper i området har spilt inn».

I mandatet bes spesifikt om en vurdering av samenes situasjon som minoritet i minoriteten: «På hvilke måter har skoltesamisk eller østsamisk kultur blitt et ekstremt tilfelle av en ‘minoritet innenfor minoriteten’?». For å definere hva denne delen av oppdraget innebærer, har jeg tatt utgangspunkt i internasjonal forskning som bruker uttrykket om situasjoner der kollektive rettigheter for en minoritet til å utøve sin kultur samtidig innebærer at bestemte personer eller grupper som tilhører minoriteten undertrykkes. Det kan dreie seg om kvinner i kulturer som ikke anerkjenner kvinners likeverd, eller seksuelle, språklige og religiøse minoriteter innenfor etniske eller nasjonale minoriteter.¹ Samfunnsviterne Avigail Eisenberg og Jeff Spinner-Halev har stilt det påtrengende menneskerettslige spørsmålet slike situasjoner skaper: Hva skjer med «individuals or minorities within protected minorities who find their community discriminates against them»?² Klarer minoriteten, eller storsamfunnet den tilhører, å forhindre slik diskriminering? Eksempelene på diskriminering av minoriteter i minoriteter er mange, og det er derfor vanskelig å vurdere hva som er et «ekstremt tilfelle». Denne utredningen må derfor nøye seg med å undersøke om og i tilfelle hvordan øst-/skoltesamer har opplevd at deres kulturelle, religiøse, sosiale eller økonomiske interesser har blitt ignorert eller motarbeidet av samiske organisasjoner og institusjoner, eller av samfunnet ellers.

I dag er både betegnelsen «østsamer» og «skoltesamer» i bruk. Begge navnene har sin egen historie, og begge er omdiskuterte, men det er ikke anledning til å gå inn på navnespørsmålet her.³ Jeg har likevel valgt å ta hensyn til at det ikke er intern enighet om navnet, og bruker helst den sammensatte betegnelsen øst-/skoltesamer, eventuelt neiden- og pasviksamer. Etter en kort omtale av øst-/skoltesamiske organisasjoner, presenteres det øst-/skoltesamiske området og den situasjonen samene der sto i ved grensetrekningen mellom Norge-Sverige og Russland i 1826. Deretter gjennomgås de umiddelbare konsekvensene av grensetrekningen for de to sterkest berørte øst-/skoltesamiske *sijddene* (nordsamisk *siida*). Det dreier seg om Pasvik (skoltesamisk *Paččjokk*) og Neiden (skoltesamisk *Njauddâm*). *Sijddene* fremstilles i hovedsak hver for seg, og det legges særlig vekt på næringsutøvelsen. For pasviksamenes del er statenes behandling av en traktatfestet laksefiskerett viktigst (del 5), for neidensamene omtales alle de sentrale elementene i næringstilpasningen (del 6). Deretter er turen kommet til Samerettsutvalgets forslag fra 1997 om å sikre øst-/skoltesamenes stilling i Norge (del 7) og hvordan det ble mottatt (del 8). Klassisk fornorskingspolitikk i skolen, og språkspørsmål mer generelt, behandles i

¹ F. eks. Green 1995.

² Eisenberg & Spinner-Halev (red.) 2005: 1

³ Se Niemi 2000; Rasmussen 2021.

utredningens del 9, andre samtidshistoriske spørsmål i del 10 (grensekryssende samarbeid) og 11 (store kulturspørsmål). Det er særlig i de siste to delene at spørsmålet om øst-/skoltesamene som minoritet i minoriteten berøres. Til slutt konkluderes det i henhold til mandatet.

Linjen gjennom øst-/skoltesamisk historie i Norge siden 1826 er at de har tapt den eksklusive retten de hadde til naturressursene, og helt har mistet muligheten til å utøve tradisjonelle næringer. De har i nyere prøvd å gå rettens vei for å få rettigheter tilbake, men uten å vinne frem. Den politiske veien har heller ikke gitt resultater. Nye generasjoner er likevel kommet til, og øst-/skoltesamer arbeider fortsatt for å re-etablere et materielt grunnlag for kulturen. Språklige rettigheter har de aldri hatt i Norge, men myndighetene har siden årtusenskiftet bidratt til å løfte frem deler av kulturen. Øst-/skoltesamer opplever imidlertid at de har vansker for å bli hørt i viktige saker.

Det foreligger omfattende og solid empirisk basert forskning om hele perioden fra grensetrekningen i 1826 til 2. verdenskrig, og nytt materiale fra mellomkrigstider er kommet til. Samtidshistorien er mindre utforsket. Materiale øst-/skoltesamer har sendt til SFK for å belegge sitt syn og sine erfaringer, arkivalia fra Statsforvalteren i Troms og Finnmark og fra Sametinget, offentlige utredninger, aviser og noen ganger samtaler, er brukt til å etablere kunnskap om aktuelle samtidshistoriske saker. De involverer sentrale og lokale myndigheter på ulike nivåer, og både norske og samiske institusjoner og organisasjoner. De nyeste sakene er så omfattende at de ikke kan granskes inngående innen tidsrammen av dette oppdraget, og som jeg kommer tilbake til, har det vært nødvendig å gjøre flere avgrensninger.

I utredningen gis ikke taushetsbelagte opplysninger.⁴ Fremstillingen av den nyeste perioden er derfor lite detaljert, og bruken av personnavn er holdt på et minimum. Unntak kan bli gjort for offentlige personer eller personer som har gjort seg selv og sine synspunkter offentlig kjent.

2 Organisasjonene

I utredningen refereres det til øst-/skoltesamiske organisasjoner. Det finnes ingen historisk studie av dem, men Østsamelaget, eller Østsamene i Neiden, ledet av Otto Borissen (1927-2015), er den eldste formaliserte sammenslutningen. Det ble stiftet i 1986 med medlemmer fra alle de øst-/skoltesamiske familiene i Neiden, og hadde slik en viss likhet med den tradisjonelle forsamlingen av sijddens familieoverhoder.⁵ Foreningen Østsamene i Neiden ble splittet flere ganger på 1990-tallet.⁶ Foreningen skoltene i Norge ble dannet i 1991, under ledelse av Mikit Ivanowitz. Den eksisterte parallelt med foreningen Østsamene i Neiden.⁷ Bak splittelsene fantes

⁴ [Taushetsbelagte opplysninger - Arkivverket](#)

⁵ Sør-Varanger avis 25. 11. 1986.

⁶ 26.3.1990, Utmelding av østsamelaget, se [DOKUMENTER FRA FYLKES KULTURKONTORETS ARKIV KOPIERT ID: MP019_00.doc DOKUMENTOVERSIKT Jnr. 72/00 / MI/ PDF Gratis nedlasting \(docplayer.me\)](#).

Se også «Østsamene i Neiden: Full splittelse», Sør-Varanger Avis 13.11.1993.

⁷ Maliniemi 2018.

både ulike politiske synspunkter og i noen grad ulike næringsinteresser. Senere har også uorganiserte øst-/skoltesamer offentlig gitt uttrykk for uenighet med organisasjonene.

I dag finnes én aktiv etnopolitisk organisasjon, Foreningen for øst-/skoltesamene i Neiden, ledet av Oiva Jarva. Den er en videreføring av Foreningen for østsamene i Neiden, men navnet taler for at den også ser seg som arvtaker av Skoltene i Norge. Formålet er å gjenreise skoltespråket, verne om den ortodokse religionen, og gjeninnføre og verne materielle rettigheter.⁸ Jarva er også starost (eldste/daglig leder) i St. Georg kirkeforening i Neiden, som også taler på vegne av øst-/skoltesamer.

3 Området: avgrensning og rettsorden

Historien om sijddene Pasvik og Neiden kan følges tilbake til middelalderen. Arkeologen Bjørnar Olsen indikerer at det kan være kontinuitet fra forhistorisk tid til nyere østsamiske samfunn.⁹ Etter Kalmarkrigen (1613) krevde både Norge-Danmark og Russland inn skatt i området, og de to sijddene ble derfor, sammen med *Peäccam* (Petsjenga, Petsamo) omtalt som et norsk-dansk og russisk fellesdistrikt.¹⁰ Innbyggerne sto under russisk verdslig og geistlig jurisdiksjon; siden 1500-tallet tilhørte de den ortodokse kirke. Klosteret i Petsjenga ble grunnlagt i 1530-årene, mens Boris og Glebs kapell i Pasvik sijdd ble reist i 1565. Det ble lenge antatt at Sankt Georgs kapell i Neiden sijdd stammer fra omtrent samme tid, men det første kapellet der ble trolig reist i en vinterby på nåværende finsk side.¹¹ Handel med klostrene i øst og langveisfærende kjøpmenn i vest inngikk i næringstilpasningen.¹² Samenes handelsvarer var svært verdifulle: pelsverk, laks og multer.¹³

Øst-/skoltesamene flyttet mellom flere boplasser. De fisket i elver, vann og sjø, jaktet og fangstet, og drev reindrift, bærplukking og mosesanking, i en fast årssyklus. Kulturen omtales ofte som halvnomadisk, eller som en veidekultur. Samene hadde en kollektiv rett til naturressursene, og sijddene hadde egne organer for å ivareta både den enkelte families interesser innad og sijddenes rettigheter seg imellom og overfor utenforstående «statens kardinaluppgifter», som Vainö Tanner formulerte det.¹⁴ Flere forskere har undersøkt og grundig redegjort for den gamle rettsordningen.¹⁵

Kilder som forskere i dag tillegger stor verdi, som Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller, omtalte midt på 1700-tallet østsamenes sterke rettigheter til naturressursene i sijdden. Schnitler viste at nabofolkene respekterte rettighetene.¹⁶ Samtidig

⁸ Fra Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden til Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 10.3.2017. Høring NOU 2016:18 Hjertespråket.

⁹ Tanner 1929; Nickul 1948; Olsen 1997 [1994]: 115.

¹⁰ Niemi i NOU 1994: 4: 518.

¹¹ Serck-Hanssen 2017: 225.

¹² Gorter 2019.

¹³ I 1779 solgte for eksempel Neiden-samene 7200 kilo laks bare til norske kjøpmenn; i 1820 3200 kilo. Vorren i Lunde 1979: 60.

¹⁴ Tanner 1929: 343.

¹⁵ Solem 1933, Tanner 1929, Tønnesen 1979 [1972]. Se også NOU 1997: 4: 521-525.

¹⁶ Om laksen, for eksempel Schnitler I: 425: 429, Schnitler II (74, 76).

kunne østsamene selv tillate andre å bruke enkelte goder, om de ikke trengte dem selv. I 1744 tillot for eksempel neidensamene tre varangersamer å bruke Skogerøya til reinbeite, fordi de «på den tiden var blitt få (...) og fattige på rein».¹⁷ Det ble også inngått andre avtaler, og det skal på den tiden ha vært et godt forhold mellom øst-/skoltesamene og varangersamene. Ifølge Schnitler brukte derimot «Neidens finner alene» området sør for Neidenelva.¹⁸

Historikeren Einar Niemi viser i *Vadsøs historie* at øst-/skoltesamenes rettigheter på 16- og 1700-tallet ble anerkjent på det lokale tinget.¹⁹ Allan Kristensens studie av tingbøkene i Finnmark 1620-1770 bekrefter også at østsamisk rettsoppfatning, enten det gjaldt fisket, bruk av mosemarkene, eller retten til å bestemme hvem som kunne bosette seg i området, ble respektert og understøttet av dansk-norsk rettsvesen.²⁰ Ved inngangen til 1800-tallet var det derimot konflikter om reindriften. Det kom reindriftssamer både øst- og vestfra, og noen tok helårlig tilhold i det såkalte fellesdistriktet.²¹ De brukte østsamenes tradisjonelle område, med sommerbeiter ved kysten og vinterbeiter inne i landet, og de likte ifølge professor Jens Rathke, som besøkte området i 1801-02, dårlig dette naboskapet: De store reinflokkene ødela deres mosemarker.²² Rettshistorikeren Sverre Tønnesens konklusjon om rettstilstanden forut for grensetrekningen – den er ikke senere er blitt motsagt på vitenskapelig grunnlag – er likevel at «skoltene [i 1826] nok hadde den gamle rettstilstand klar: det var egentlige bare dem [Tønnesens understrekning] som hadde rett til godene på deres byområde».²³ I Samerettsutvalgets andre innstilling, om næringsgrunnlaget for samisk kultur (1997), heter det i tråd med dette at østsamene hadde en klar oppfatning av at de i fellesskap eide områdene, hadde enerett til å bruke dem, og kunne nekte andre å bosette seg der:

Det siste er svært viktig i denne sammenheng og viser at østsamene etter egen oppfatning hadde sterke rettigheter til sitt landområde. Siidasystemet, med klart avgrensede landområder til eksklusiv bruk for siidamedlemmene, viser at de ulike samegruppene i nord hadde delt opp landområdene i nord lenge før de ulike statsmaktene ble etablert og viste interesse for østsamene og deres landområder. (...). Grunnlaget for østsamenes rettsoppfatning og deres rett til å eie og disponere sine områder var med juridiske eller tingsrettslige uttrykk både opprinnelig okkupasjon og alders tids bruk. De hadde i lang tid vært alene om å bruke sine områder og hevdet sine interesser i nødvendig grad overfor inntrengere.²⁴

Samerettsutvalget spør på denne bakgrunn om «eiendomsretten til land og vann i disse områdene ligger hos staten (som kollektiv representant for innbyggerne i Norge) eller eventuelt

¹⁷ Vorren i Lunde 1979: 76.

¹⁸ Wikan 1997: 91.

¹⁹ Niemi 1983: 280.

²⁰ Kristensen i NOU 2001: 34.

²¹ Lunde 1979; Wikan: 1997: 92.

²² Wikan 1997: 92.

²³ Tønnesen 1979 [1972]: 121.

²⁴ NOU 1997: 4: 528. Senere utredninger, som NOU 2001: 34., understreker også at det området som i 1826 tilfalt Norge, var østsamenes.

hos et organ som kan representere en kollektiv eiendomsrett for østsamene».²⁵ I den forbindelse kan det pekes på nyere rettsutvikling, hvor Finnmarkskommisjonen har drøftet juridiske konsekvenser av innlemmelsen av Indre Finnmark i Norge i 1751, med grenseavtale og kodisill: «Etableringen av statsrettslig enejurisdiksjon kunne (...) ikke gi grunnlag for å oppheve de privatrettslige rettighetene av individuell eller kollektiv art som eksisterte i området på det tidspunktet kodisillen trådte i kraft.»²⁶ Det synes å være en parallell mellom det som skjedde i 1751 og etableringen av norsk overhøyhet i Pasvik og Neiden.

4 Grensetrekningen av 1826 og protokollen av 1834

I årene forut for grensetrekningen skjedde det altså en viss inntrenging på øst-/skoltesamisk område. Samene klaget til russiske myndigheter, og klagene bidro til at det kom stand grenseforhandlinger.²⁷ Sentrale russiske myndigheter – som tradisjonelt hadde beskyttet den øst-/skoltesamiske befolkningens rettigheter – syntes under forhandlingene mer innstilt på å sikre godt naboskap mellom statene og få slutt på konflikter enn å beskytte østsamenes rettigheter. Selve grenselinjen, som ble fastsatt ved grensekonvensjonen av 1826, satte Pasvik og Neiden sijdd i ulike posisjoner overfor statsmaktene. Boris Gleb med fossen, boplassen og den hellige Trifons kapell ble lagt til Russland, noe som bidro til at samene i Pasvik beholdt sin russiske statstilhørighet. Om Neidenfossen (senere Skoltefossen) og kapellet skulle tilfalt Russland, ville Norge bare fått en svært liten del av fellesdistriktet. Tsaren godtok i stedet å overlate nesten hele Neiden sijdd til Norge, noe som også innebar at neidensamenes ressurser ble samlet i en stat, Norge.²⁸ Ved grenseoppgangen ble sijdden ved en feil likevel delt nærmest i to.²⁹ Viktige ressurser og kapellet ble likevel liggende på norsk side, og etter hvert ble Neiden-samene norske borgere. Det er ikke kjent om de selv valgte dette, eller om myndighetene valgte for dem.³⁰

Grensekonvensjonen opphevet ikke alt fellesskap. Artikkel 7 i avtalen av 1826 ga hele grensebefolkningen rett til å bruke begge sider av grensen i en periode på seks år, deretter skulle beboernes faktiske behov vurderes.³¹ Norske myndigheter oppmuntret straks til bosetting i denne nyeste delen av landet, og fra første dag, skrev Tønnesen, anså statsadministrasjonen «disse distrikter å ligge under samme regler som det som gjaldt ellers i fylket».³² Øst-/skoltesamene forsøkte på sin side å hindre ny bosetting. De søkte hjelp hos russiske myndigheter, og i nye forhandlinger om artikkel 7 prøvde derfor russiske utsendinger å få hele grenseavtalen omstøtt slik at øst-/skoltesamene skulle beholde både sijddene og sin russiske statstilhørighet.³³ De fikk ikke gehør hos norske myndigheter, som fortsatte arbeidet med å

²⁵ NOU 1997: 4: 530.

²⁶ Andresen, Evjen & Ryymin (red.) 2021: 87. Utdypende om Finnmarksloven (og finnmarkskommisjonen), se Hernes og Selle (red.) 2021, spesielt kap. 13-16.

²⁷ Andresen 1983: 13.

²⁸ Wikan 1995: 58, Nielssen 2014: 53.

²⁹ Det er lansert flere forklaringer på hvordan det kunne skje, se Wikan 1995: 69-54, Nielsen 2014: 57.

³⁰ Wikan 2005: 79.

³¹ Andresen 1983: 48.

³² Tønnesen 122.

³³ Andresen 1983: 59 ff., Wikan 2005: 77.

fornorske det gamle østsamiske landet gjennom ny bosetting, nye institusjoner og nye rettsregler.

Helt bort fra området på norsk side av grensen kunne likevel ikke øst-/skoltesamene skyves. Artikkel 7 i grensetraktaten av 1826 ble erstattet med protokollen av 1834, som anerkjente at øst-/skoltesamene i Pasvik sijdd hadde rett til fiske på sine gamle laksefiskeplasser i Bøkfjord og Jarfjord, altså på norsk side, i en uavgrenset tidsperiode. Neidensamene, som fikk norsk statstilhørighet, skulle – i prinsippet – ikke trenge en norsk-russisk avtale for å beholde det tilsvarende fisket i sin gamle sijdd, og noen slik avtale ble heller ikke inngått. Jeg kommer tilbake til konsekvensene av det etter å ha sett på hva som skjedde med pasviksamenes laksefiskerett i Norge.

5 Pasvik sijdd fra 1834 til 1924: Protokollen av 1834

Laksefisket i Bøkfjord og Jarfjord fortsatte nokså uendret inntil slutten av 1800-tallet, men pasviksamene opplevde å bli fortrenget fra noen av plassene og klaget til myndighetene over at fiskerettighetene ikke ble respektert.³⁴ Norske myndigheter bekreftet på sin side ved flere anledninger at samene hadde en gammel rett til laksefisket, og at den måtte respekteres. Under forhandlinger mellom Norge og Russland ved inngangen til 1900-tallet hevdet sentrale myndigheter derimot at retten var en «tillatelse» som bare gjaldt «inntil videre», og som Norge dermed kunne si opp. Norge fikk ikke gjennomslag hos russiske myndigheter for dette, men ønsket likevel å si opp rettighetene for å gi rom for økt norsk bosetting i området og for kraftutbygging i Pasvikelva i forbindelse med Chr. Ankers etablering av A/S Sydvaranger. Begge deler kunne skade pasviksamenes fiske.³⁵

Etter unionsoppløsningen konkluderte sekretær i Utenriksdepartementet (UD), Arnold Ræstad, med at påstanden om at fiskeretten var ensidig oppsigelig verken lot seg forsvare internjuridisk eller folkerettslig.³⁶ Det betydde ikke at Norge ville la fisket fortsette. Ekspedisjonssjef Scheel i UD formulert det slik:

Myndigheter og Befolkningen nordpaa vilde anse en opgivelse av de fremsatte krav som en utilbørlig undfaldenhet overfor Russland, som udslag af slet diplomatisk taktik og som prisgivelse af Sydvarangersinteresser. Det vilde rokke tilliden til det norske centralstyre, og det er en farlig ting netop i de egne.³⁷

Myndighetene tok i stedet initiativ til forhandlinger om utkjøp av rettighetene, og mente det var en velvillig holdning til det i det i det russiske utenriksministeriet. Før det ble innledet nye forhandlinger, brøt første verdenskrig ut, og spørsmålet ble lagt til side. I 1917 ble det tatt opp igjen, og i en odelstingsproposisjon fra samme år ble det igjen erkjent at retten ikke ensidig kunne sies opp. I påvente av en ny avtale måtte fiskeretten beskyttes for ikke å provosere

³⁴ Andresen 1983: 87 ff.

³⁵ Andresen 1983: 93; 106-08, 120-28;147-48; St. m. nr. 11, 1904-05.

³⁶ PM signert Ræstad 16. mai 1906. Riksarkivet (RA). P5A4, 7/06, pk. 2.

³⁷ Tilføyelse 7. 6. 1906 til Ræstads PM datert 16. 5. 1906. RA. P5A4, 7/06, pk. 2.

Russland.³⁸ På grunn av den russiske revolusjonen og hendelser i dens kjølvann, ble proposisjonen aldri fremmet.

Revolusjonen endret maktbalansen i nord. I stedet for å forhandle om opphevelse av rettighetene, ville regjeringen bruke blant annet øst-/skoltesamenes laksefiske og reindriftsinteresser som argument for en norsk grenseutvidelse østover: Pasviksamene skulle visstnok tjene på det.³⁹ I denne saken kom imidlertid Finland Norge i forkjøpet. Det overtok ved freden i Tartu (Dorpat) i 1920 Petschenga-området. Traktaten sa ingenting om samenes fiskerettigheter i Norge eller på tidligere russisk jord. En utredning av juristene Nikolaus Gjelsvik og Mikael H. Lie fastslo likevel at selv om traktaten av 1834 hadde opphørt å være rettslig bindende for Norge, var fiskerettighetene av privatrettslig natur. De gjaldt derfor fortsatt.⁴⁰

En lang og viktig juridisk debatt om øst-/skoltesamenes urgamle rettigheter tok først slutt da Finland gikk med på å få pasviksamene til å fraskrive seg alle rettigheter i Norge for seg selv og sine etterkommere mot at Norge betalte 12 000 gullkroner (ca. 315.000 2021-kroner) til den finske staten, til øst-/skoltesamenes beste.⁴¹ Det var en svært lav pris – før revolusjonen hadde det vært tale om å betale 350 – 400.000 kroner i den tids valuta. Det skjeve maktforholdet gjorde at samene knapt hadde noen annen mulighet enn å gjøre det Finland ba dem om. Norske myndigheter var svært godt fornøyd med å ha fått stengt den norske delen av Pasvik sidd for dens opprinnelige befolkning. Noen skal ha bosatt seg på vestsiden av elven, og kom etter hvert til å skjule sitt opphav.⁴² Andre ble boende i Boris Gleb og ble dagleiere på A/S Sydvaranger eller i nye finske virksomheter. Flere familier flyttet til Peäccam (Petsamo/Petsjenga) sidd, eller til Suõ'nn'jel (Suenjel/Suonikylä), hvor det gamle sidd-systemet var intakt til 1938.⁴³

Finske myndigheter bidro i slutfasen av forhandlingene til pasviksamenes tap, men skulle senere legge til rette for videreføring av den gamle kulturen. Etter 2. verdenskrig krevde Sovjetunionen Petsamo-området tilbake igjen. Øst-/skoltesamene, som flere ganger siden 1939 hadde blitt evakuert derfra, først på grunn av vinterkrigen, senere på grunn av den tyske hærens fremmarsj, kunne flytte tilbake om de ønsket å bli borgere av Sovjetunionen. Få ønsket det. De ble først bosatt i Nellim; i 1947 også i Sevettijärvi og Keväjärvi.⁴⁴ Sammen med blant annet landmåleren og forfatteren Karl Nickul hadde de vært med på å utarbeide en bosettingsplan som tok hensyn til mulighetene for å drive reindrift og fiske.⁴⁵ De som kom fra ressursrike Suenjel opplevde nok en vanskelig overgang, men det ble lagt til rette for at samene skulle kunne bevare en tilpasning basert på fiske og reindrift. Den tette sosiale samfunnsstrukturen

³⁸ Gorter 2019:142-43 viser til Ot. prp. nr. 7 (1917), Om utfærdigelse av en lov om adgang til at fastsætte regler for norske undersatters fiske i visse dele av Bøgfjorden og Jarfjorden. På min forespørsel var verken Stortingsarkivet eller Landbruksdepartementet i stand til å finne denne proposisjonen; og korona-nedstengning våren 2021 vanskeliggjorde videre arkivsøk.

³⁹ Grensekomiteens innstilling 30. april 1929. Utenriksdepartementets arkiv, P2B, 3c/18, pk. 5.

⁴⁰ Andresen 1983: 185 ff.

⁴¹ Andresen 1983:200-206.

⁴² Samtale med Venke Tørmænen 22.4.2021. Se også «Skoltesamene skal løftes frem i ny film», Ságat 22. 3. 2018.

⁴³ Tanner 1929: 302-03; Nickul 1948.

⁴⁴ Se Mazullo 2017: 50.

⁴⁵ Lehtola 2005.

som de hadde opprettholdt gjennom at hele siddén oppholdt seg i vinterbyen, var det derimot vanskelig å gjenscape under de nye forholdene.⁴⁶

Konsekvensene av norsk politikk var at pasviksamene på knappe 100 år hadde gått fra å være eneherskere i egen sidd til å miste også traktatbeskyttede rettigheter på norsk side. Utkjøpet av fiskeretten påvirket også neidensamene: De fikk mindre kontakt med andre øst-/skoltesamer, språket og hele den gamle kulturen, og det øst-/skoltesamiske ekteskapsmarkedet krympet.

6 Konkurransen om naturressursene i Neiden (ca. 1830-1985)

Neidensamene brukte etter 1826 naturressursene i siddén som før, uavhengig av statsgrensen. Men Neiden forandret seg raskt. Sjøsamene hadde alt før grensetrekningen bosatt seg i Sør-Varanger, fjellsamer flyttet gjennom og brukte distriktet, og på slutten av 1830-tallet kom finske innvandrerne til Neiden. Som jordbrukere var de ønsket av norske myndigheter.⁴⁷ I 1840 sto åtte øst-/skoltesamer og fire finlendere i skattemanntallet, ti år senere talte de siste dobbelt så mange som de første.

Etter at de første jordbrukskolonistene bosatte seg, ble det på den ene siden etablert nye slekts- og naboskapsbånd, men på den andre siden begynte også konkurransen om naturressursene å prege neidensamenes livsmuligheter. Den første striden sto om laksefisket.

6.1 Laksen

Da finske Paul Ekdahl kom til Neiden i 1842, fortelles det at neidensamene sterkt motsatte seg at han deltok i laksefisket.⁴⁸ Etter at flere innvandrere ankom, ble han derimot en slags alliert. I 1844 fikk han og sju øst-/skoltesamer amtssedler på jord ved Neidenelva, med rett til laksefiske. Historikeren Steinar Wikan skriver: «Staten påberopte seg altså den fulle rettigheten over jorden og elva, og delte ut bruksrett og fiskerett til de gamle beboerne og til en av innflytterne uten noen form for vurdering av gammel, hevdvunnen rett».⁴⁹ Ekdahl sørget for selv å få det største jordstykket, og dermed en bedre laksefiskerett enn den neidensamene fikk. «Ut fra dette kan det virke som Ekdahl tilkjempet seg fiskerettigheter som østsamene hadde vært alene om tidligere».⁵⁰ Nå ville også flere av innvandrerne delta i fisket, og det ble satt ekstrarett i Neiden i 1848. Øst-/skoltesamenes gamle rettigheter ble oversett. Ved underrettsdom mistet de eneretten til fisket ved Skoltefossen. Men henvisning til jordutvisningsresolusjonen av 1775 ble i stedet bygdelaget, som mest besto folk uten tradisjonell tilknytning til området, tilkjent retten. Da resolusjonen ble gitt, omfattet den selvsagt ikke fellesdistriktet. Tønnesen mente det av flere grunner kunne fremføres tungtveiende motargumenter mot tilsidesettelsen av øst-

⁴⁶ Mazullo 2017.

⁴⁷ Wikan 1995: 99 – 104.

⁴⁸ Wikan 1995: 110. Hele saken om tap av eksklusiv rett til laksefisket, se Niemi i NOU 1994: 21: 417-19.

⁴⁹ Wikan 1995: 111.

⁵⁰ Wikan 1995: 112.

/skoltesamene. «Behandlingen av Neidenskoltene er etter min mening et grått kapittel i norsk rettshistorie», skrev han.⁵¹ «Retten ble ansett som en eksklusiv rettighet for disse. Dette er ubestridelig».⁵² De burde altså stått sterkt til å beholde den.

Ett fiske var neidensamene likevel alene om helt til 1908, nemlig livjelakfisket i Skoltefossen (ovenfor Neidenbrua); det fisket som i dag oftest kalles k p l fisket, den finske betegnelsen på kastenotfiske.⁵³ Finskspr klige innvandrere hadde tidligere drevet et dragnotfiske andre steder i elven, men etter at det ble forbudt ved lov i 1895 viser kildene at Neiden fiskefelleskap overtok livjelakfisket i Skoltefossen, kalte det k p l fiske, og i 1908 besluttet at det skulle være felles for alle parthavere.⁵⁴ Rolf Enbusk fra Neiden fortalte i sin historiske oversikt at hans folk etter dette måtte søke om «gaveparter» for   kunne delta i det.⁵⁵ De opplevde dette som stor urett.

Kilder viser at neidensamene derimot lenge beholdt laksefisket på de gamle fiskeplassene ved Korsfjorden og Kjøfjorden, som tilsvarte pasviksamenes fiskeplasser i Jarfjord og Bøkfjord. Wikan forteller at de stort sett var alene om det inntil vestlendinger med moderne kilenøter ankom på slutten av 1800-tallet. De betalte også godt for laks. En ny næringsvei var født, mens  st-/skoltesamene, som tradisjonelt brukte krokarn, ble utkonkurrert også der.⁵⁶ Politimester Ulve fortalte likevel så sent som i 1907 at de «altid faar sig udvist de pladse som de har havt fra gammel tid (...)».⁵⁷ Tenkningen om tradisjonsbaserte rettigheter fantes det også fortsatt spor av.

Laksefisket i Neiden – med not, garn eller stang – har gjennom 1900-tallet vært gjenstand for en rekke konflikter og rettssaker mellom personer og grupper.⁵⁸ Etter 1910, da  st-/skoltesamene igjen forgjeves søkte   hevde sine gamle rettigheter, engasjerte de seg lite. Det kan ha skyldtes at det verken var støtte   hente hos naboer eller norske myndigheter. På 1980-tallet, i et mer «samevennlig» klima, markerte de seg derimot med en felles stemme. De protesterte ofte «på inngrep eller tiltak som kan skade kulturminner eller på annen måte virke på østsamisk kultur og tradisjon».⁵⁹

Resultatet av underrettsdommen i 1848 var at neidensamene mistet den eksklusive retten til laksefiske. Senere godkjente norske myndigheter at livjelakfisket ble fratatt dem, og endelig at de ble fortrent fra gamle fiskeplasser ved fjorden. Konsekvensene av den norske politikker var at  st-/skoltesamene mistet en viktig del av kulturens ressursgrunnlag.

⁵¹ Tønnesen 1979 [1972]: 123.

⁵² Tønnesen 1979 [1972]: 254-55, se også kildegjennomgang NOU 1997: 4: 41-544.

⁵³ Wikan 1995: 372 ff, også Helland 1905: 639.

⁵⁴ NOU 2007: 544: 548. Fiskefelleskapet ble etablert i 1891 og det ble en viktig aktør i bygda, se Wikan 1995: 334; 415ff.

⁵⁵ Enbusk 1984:17. Neidensamenes egen fortelling, se også Ivanowitz 2002.

⁵⁶ Wikan 1995: 178.

⁵⁷ Sekretær Ræstads reise i det nordlige Norge 1907. Geistlige spøragsmaal. Forholdene i Neiden. RA, 15/1968 Reindriftsarkivet, pk. 17.

⁵⁸ Wikan 1995: 372-393.

⁵⁹ Wikan 1995: 418.

6.2 Fellesjorda går tapt

At neidensamene hadde lite å stille opp med mot myndighetenes maktutøvelse viste seg også da fellesjorda eller arvejorda, den som nå omtales som Skoltejorda eller Skoltebyen, ble utmålt, delt og skyldsatt. Wikan skriver at det er en muntlig tradisjon i Neiden at øst-/skoltesamer ba om oppmåling, men skriftlige kilder sier ingenting om det.⁶⁰ Distriktslege A. B. Wessel, selv et tidsvitne, skrev om utskiftingen like etter at den hadde funnet sted, og satte den i stedet i direkte forbindelse med amtmann Graffs tilrettelegging for Chr. Ankers utbygging av gruveselskapet A/S Sydvaranger. Wessel talte om «Ankers Okkupation» av fellesjorda, og beskrev hvordan lensmannen foretok utskifting uten at noen av øst-/skoltesamene hadde bedt om det:

Skolterne var meget forbitret derover, men trodde vel det maatte saa være, naar Lensmanden vilde udmaale. (...) Hvem har givet Lensmanden Befaling at foreta denne Forretning? Og kan den bli staaende ved Kraft naar de sameiende Familier ikke har forlangt den? Denne brutale Handling er karakteristisk for hvordan Indvaanernes Interesser ivaretages her. Sydvaranger 31-05-06.⁶¹

Den står fortsatt «ved Kraft». Denne fremstillingen passer med det øst-/skoltesamer selv har fortalt om begivenheten og med det vi ellers vet om myndighetenes agering i forbindelse med etableringen av A/S Sydvaranger. I kontrakten mellom Landbruksdepartementet og Anker om utbygging av A/S Sydvaranger het det at Anker skulle få avgitt vannfall i Neidenelva og Langfjorden.⁶² Sikkerhetspolitikk kan også ha vært et moment. Formannen i jordsalgskommisjonen i Finnmark, Foosnes, bekreftet at jorden ble utskiftet «uden anmodning fra vedkommende skolter», men mente at grunnen var frykt for «at disse eiendomme skulde blive betragtet som et slags russisk enklave i Norge».⁶³

Oppstykingen av fellesjorda fremstår dermed som et ledd i myndighetenes politikk, og med den forsvant noe av limet i siddene. Etter grensetrekningen hadde fellesjorda forent dem og bidratt til samhold. Nå ble det åpnet for en individuell håndtering av den enkeltes jordstykke, uten hensyn til fellesskapets interesser. Slik bidro politikken også til å ødelegge samholdet i kulturen. Vi skal senere få se at delingen fortsatt er opphav til problemer.

6.3 Reindriften

Ved siden av laksen, var reinen den viktigste bestanddelen i øst-/skoltesamenes næringstilpasning. På kort sikt ble reindriften lite hemmet av grensetrekningen i 1826, ettersom finske myndigheter ikke hindret dem å bruke siden tradisjonelle vinterbeiter i det finske storfyrstedømmet.⁶⁴ Den sammensatte næringstilpasningen gjorde at deres reindrift ikke utviklet seg på samme måte som fjellsamenes, med sine lange flytninger og til dels svært store reinflokker. Den lignet mer på skogsreindrift slik den ble praktisert både i Sverige og på finsk

⁶⁰ Wikan 1995: 238.

⁶¹ Tromsø Stiftstidende 17. juni 1906, opprinnelig i Socialdemokraten.

⁶² Andresen 1983: 148.

⁶³ Sekretær Ræstads reise i det nordlige Norge 1907. Geistlige spøragsmaal. Forholdene i Neiden. RA, 15/1968 Reindriftsarkivet, pk. 17.

⁶⁴ Storfyrstedømmet var en delvis selvstyrt del av det russiske keiserriket, og besto fra 1809 til 1917.

side. Dette kan ha bidratt til at reinen har blitt forstått som mindre viktig for øst-/skoltesamene enn for fjellsamene. Det ses for eksempel i saken flere neidensamer førte i 1980-årene for å få tilkjent særrett til reinbeite i et bestemt område i Neiden. Den kommer vi tilbake til.

Også etnografen Ørnulv Vorren omtalte neidensamenes reindrift som beskjedden, men han så dette nettopp i kontrast til fjellsamenes reindrift og i lys av at øst-/skoltesamisk kultur var tuftet på et allsidig næringsgrunnlag. Han omtalte på samme tid tapet av den selvstendige reindriften på 1920-tallet som noe som hadde av stor økonomisk betydning.⁶⁵ Slik han brukte begrepet «beskjeden», skal det derfor neppe leses som uviktig

Hva kan vi da vite om øst-/skoltesamenes reinflokker? Presise tall finnes ikke, som vanlig i reindriften, og det finnes kilder som oppgir reintall på 50, 100, 200 eller mer per flokk, men også helt ned i 30. Pasviksamenes skal på begynnelsen av 1900-tallet til sammen ha hatt opptil 2000 rein.⁶⁶ Som vanlig i reindriften varierte flokkstørrelsen med åringene, samtidig som det fantes både store og små reineiere. Gjennomsnittstallet i Kautokeino, som var det største reinbeitedistriktet i Finnmark, ble i 1835 oppgitt å være 120, som var omtrent det som trengtes for å forsørge en familie før den ekstensive reindriften gjennombrudd.⁶⁷ Etter at neidensamene mistet det eksklusive laksefisket, økte betydningen av reinen, slik det også skjedde blant pasviksamene på slutten av 1800-tallet. Ved folketellingen i 1855 ble det oppgitt at to øst-/skoltesamiske enheter i Neiden hadde henholdsvis 63 og 75 rein.⁶⁸ Ikke alle neidensamer synes å ha blitt registrert det året; de kan ha oppholdt seg på finsk side. Vi skal komme tilbake til reintallet, men må gjøre et stopp ved grensesperringen mellom Norge og Russland/Finland i 1852.

Etter grensesperringen ble Sør-Varanger vinterbeite for store reinflokker fra Varanger som tidligere hadde beitet på finsk side. Som Wikan har vist, rådet lenge et visse kaos i området. Flere neidensamer ble ruinert og forsvant fra bygda, mens «et par av dem ble områdets viktigste reindriftsutøvere».⁶⁹ Tross grensesperringen, lot fortsatt finske myndigheter neidensamene bruke sine gamle vinterbeiter på finsk side.⁷⁰ For å motvirke beitemangel om vinteren, forbød norske myndigheter ved lov av 1854 sommerbeite i Sør-Varanger, men heller ikke dette forbudet ble håndhevet overfor neidensamene, og heller ikke overfor fastboende i området som hadde begynt å holde tamrein for å dekke transportbehov.⁷¹ I det veiløse Sør-Varanger, med sin voksende faste bosetting, var dette behovet stort.

Mens øst-/skoltesamenes reindrift ble omtalt som den egentlige reindriften i området, ble gårdbrukernes drift definert som gårdsreindrift. Bare et begrenset antall rein var tillatt.⁷² I 1855 hadde gårdbrukere i Neiden 1-3 rein per familie, og i 1866 ble det samlede antallet fastsatt til

⁶⁵ Vorren i Lunde: 64. Se også Niemi i NOU 1994:21: 415.

⁶⁶ Keilhau 1831: 46; Nissen 1919: 98-99; Tanner 1929.

⁶⁷ Niemi i NOU 1994: 21: 415.

⁶⁸ Wikan 1995: 166; også 167-69.

⁶⁹ Wikan 1995: 157-59.

⁷⁰ Niemi 1999: 107.

⁷¹ Niemi i NOU 1994: 21: 420.

⁷² Niemi i NOU 1994: 21: 422-23.

200. Senere økte det til maksimum 15 rein per gård, samtidig som den øvre grensen i hele Sør-Varanger var 300.⁷³

Det offentlige hadde også et transportbehov, og to fjellsamer fikk ved kongelig resolusjon i 1866 kontrakt for å holde skyss-stasjon. Med det omgikk myndighetene også formelt forbudet mot sommerbeiting i Sør-Varanger.⁷⁴ Senere ble det inngått en kontrakt som innebar at skyss-skafferen skulle vokte gårdsreinen. Da skyss-skafferen sa opp i 1883, gikk brødrene Mikit og Boris Ivanowitz kontrakten. Den nye flokken, som snart fikk navnet «skolteflokken», besto av øst-/skoltesamenes og gårdbrukernes rein. Neidensamenes gamle sommerbeiteland på Skogerøya ble felles for hele flokken.⁷⁵ Amund Helland, som ikke hadde mye sympati for øst-/skoltesamene, understreket i 1906 at øst-/skoltesamisk reindrift var selve forutsetningen for gårdsreindriften i området.⁷⁶

Når det gjelder omfanget av reinholdet kan det altså sammenfattes at øst-/skoltesamenes reinflokker fra midten av 1800-tallet var mindre enn de store flokkene i «fjellsamisk» reindrift, men betydelig større enn de som fantes i gårdsreindriften i Sør-Varanger. Slik var situasjonen også ved inngangen til 1900-tallet, da de øst-/skoltesamiske reieneierne i Neiden hadde 100-200 rein hver.⁷⁷ Ved reintellingen i 1911-12 ble «skolteflokken» anslått til 1000 rein, hvorav 200 tilhørte Boris og Mikit Ivanowitz. I 1915-16 kan deres andel ha vært større – eller andelen var oppgitt for lavt i 1911-12.⁷⁸ Reindriftingsinspektør Nissen rapporterte i 1919 at øst-/skoltesamene hadde forholdvis mange rein i flokken, som «en reminisens fra de tider da Neidenskolte var eneraadende i disse trakter som sommeren».⁷⁹ Hele flokken – altså med gårdsreinen – ble oppgitt å være ca. 2000 rein, et antall Nissen mente man trygt kunne gå ut fra «ialfald ikke er for høye».⁸⁰ Sist i 1920-årene besto den av rundt 4000 dyr. Slike tall har ført til skarpe reaksjoner blant annet fra Steinar Wikan på at museet i Neiden i en ny brosjyre omtaler neidensamenes reindrift som «småskala reindrift» og at reinen kun var viktig for transport.⁸¹ Det virker naturligvis overraskende at en omtale som ikke stemmer kommer fra nettopp dette museet.

Virkingen av grenseperringen i 1852 var langvarig, og myndighetene bekymret seg stadig over at vinterbeitet ikke strakk til. Reinbeitekommisjonen av 1909 foreslo at fjellsamene skulle danne reinbeitelag for å etablere bedre kontroll. Det gjorde de ikke, men slike lag ble en fast ordning i Sør-Varanger. Neiden fisker- og gaardbrukerforening, senere Vestre Sør-Varanger reindriftingslag, ble stiftet i 1911.⁸² Øst-/skoltesamer vokter fortsatt reinen. I starten var lagets

⁷³ Wikan 2000: 100.

⁷⁴ Wikan 2000: 100; NOU 2002:34, 5.3.9.

⁷⁵ Wikan 2000: 103; NOU 1994: 21: 420.

⁷⁶ Helland 1906: II: 161.

⁷⁷ Sekretær Ræstads reise i det nordlige Norge 1907. Geistlige spøragsmaal. Forholdene i Neiden. RA, 15/1968 Reindriftingsarkivet, pk. 17.

⁷⁸ Wikan 1995: 165.

⁷⁹ Nissen 1919: 111.

⁸⁰ Nissen 1919: 108.

⁸¹ Ságat 7. 10. 2021.

⁸² Wikan 0009: 111.

viktigste mål å forsvare gårdsreindriften mot planene til Reinbeitekommissjonen av 1909 om å beskytte fjellsamenes drift ved å begrense gårdsreindriften.⁸³

6.4 Ny vokter i «skolteflokken»

Etter hvert skulle neidensamenes reinflokk skrumpe inn. Det fører over i et tilbakevendende tema i nyere øst-/skoltesamisk historie: Oppsigelsen av vokterne i «skolteflokken» i 1929. Hvorfor ble de sagt opp, og hvilke konsekvenser hadde det for reindriften? Kildene gir ikke helt klare svar, men det er mulig å danne et godt bilde av det som skjedde.

Lokalmyndighetene, ulikt amtsmyndighetene, støttet opp om gårdsreindriften. Veiene var fortsatt dårlig utbygd, reindriften betydde mye økonomisk, og noen av bygdas ledende menn var selv involvert i den. 1929-30 besto hele «skolteflokken» av rundt 4000 dyr; det hadde vært en god tid for reindriften både i Sør-Varanger og andre steder i Finnmark. Samtidig som reindriften gikk godt, på generalforsamlingen i reindrifslaget den 3. mars 1929, ble hovedvokteren Boris Ivanowitz, sammen med Oskar Romanoff og Anders Henriksen, sagt opp. Det var avstemning om oppsigelsen: 49 stemte for, 7 mot. Mot 14 stemmer ble det også vedtatt at en delegasjon skulle reise til fylkesmannen for å få lovligheten av oppsigelsen vurdert.⁸⁴ I referatet fra møte i laget 26. mai samme år heter det at formannen, tolloppsinsmann Ole Gabrielsen, muntlig rapporterte fra «hans og Mikkolas reise til fylkesmannen i Vadsø 12.4.29»⁸⁵. Et brev fra fylkesmannen i Finnmark til politimesteren i Sør-Varanger viser hvordan delegasjon overfor ham begrunnet oppsigelsen: Det var fordi «passerne ikke lenger antokes å være helt pålitelige med merkingen av de fastboendes ren m.v.»⁸⁶ Hva var fylkesmannens reaksjon på dette? I brev til politimesteren i Sør-Varanger skrev han;

Da det mellem reindrifslaget og dets renpassere bestående forhold jo nærmest er av privatrettslig art, kan det fra det offentliges side ikke være nogen særlig grunn til å motsette sig opsigelsen eller å foreta særlige undersøkelser av den reelle berettigelsen av reindrifslagets beslutning.⁸⁷

Begrunnelsen fremstår som et løst rykte, men fylkesmannen syntes tydeligvis ikke det gjorde noe. Sett i lys av at hovedvokteren Boris Ivanowitz både før og etter oppsigelsen nøt stor tillit i laget, virker begrunnelsen mildt sagt underlig. Reindrifslaget hadde i 1924 anerkjent både kunnskapen og troverdigheten ved å gi ham «størst myndighet» over samtlige reingjeter. I august, etter anklagen om upålitelighet, ble han også valgt til lagets tillitsmann. Fylkesmannen bidro likevel til å frata gjeterne både ære og levebrød, og han ga i realiteten politimesteren beskjed om at det ikke var noen grunn til å undersøke sannhetsgehalten i beskyldningen mot vokterne.

⁸³ Niemi i NOU 1994: 21: 427.

⁸⁴ Niemi har redegjort for kildesituasjonen og hva man kunne vite om denne saken i NOU 1994: 21: 429-431. Senere er enkelte nye kilder om reindrifslaget kommet til.

⁸⁵ Bekreftet kopi finnes flere steder, men også sendt som vedlegg fra Foreningen øst-/skoltesamene i Neiden til Klassekampen 23.6.2021 og til SFK. SFKOMM 2019/3853-30.

⁸⁶ Brev fra fylkesmann H. Gabrielsen til politimesteren i Sør-Varanger 27. mai 1929, j. nr. 2735/1929.

⁸⁷ Brev fra fylkesmann H. Gabrielsen til politimesteren i Sør-Varanger 27. mai 1929, j. nr. 2735/1929.

At oppsigelsen på lengre sikt bidro til opphør av øst-/skoltesamenes reindrift kan skyldes flere forhold, men muntlig tradisjon sier at øst-/skoltesamene etter at deres egne voktere ble oppsagt ble nektet å se til egne rein. Det kan i tilfelle ses i sammenheng med en avtale inngått i 1914 mellom vokterne på den ene siden og Neiden fisker- og gårdbrukerforening på den andre som sa at kun vokterne skulle ha adgang til reindriftslagets flokk. Om avtalen ble videreført etter oppsigelsen, begrenset den øst-/skoltesamenes muligheter til å vokte egen flokk.⁸⁸

I august 1929 ble drengen til den oppsagte Anders Henriksen, Ole Andreas Magga, ansatt som ny vokter.⁸⁹ Ivanowitz skulle fortsatt ha rett til å holde 50 rein i flokken; det må altså ha blitt ansett som utilbørlig helt å stenge ham helt ute.⁹⁰ Det var langt færre enn de 200 som det ble anslått han og Romanoff sammen eide i flokken da de ble oppsagt. Verken Ivanowitz eller Romanoff søkte på stillingene de var blitt oppsagt fra. Det fortelles at Ivanowitz selv sa at han ikke «søkte om å bli reinpasser i egen flokk».⁹¹

Om vokterne ikke ble sagt opp fordi de var upålitelige, hva kan da grunnen ha vært? Et viktig moment er at det er sammenfall mellom oppsigelsen og et forventet pålegg fra fylkesmannen om reduksjon av reinbestanden. Kravet om reduksjon var hovedsaken på et møte hos fylkesmannen om reindriften i Sør-Varanger i juni 1929. Det var rett nok en tid etter oppsigelsen, men behovet for reduksjon hadde vært omtalt og diskutert helt siden Reinbeitekommissjonen av 1909 ga sin innstilling, og det ble nå oppfattet som prekært.⁹² Formannen og nestformannen i reindriftslaget deltok på møtet, som i detalj diskuterte hvem som var berettiget til reindrift og hvor mange rein den enkelte kunne ha. Internatbestyrer Andreas Vorren talte om hvor viktig reinen var for gårdbrukerne: «Det tilfeldige arbeide ved A/S Sydvaranger er en meget usikker faktor og som følge derav blir reindriften av meget stor betydning, ja av den største betydning».⁹³ Tolloppsensmann Gabrielsen ga sitt besyv med. Ingen talte om østsamenes behov. Fylkesmannen selv var krystallklar på at det måtte «en begrensning til».⁹⁴

At det her foregikk en dragkamp om knappe beiteområder, sammenfaller med øst-/skoltesamenes egen tradisjon.⁹⁵ På bakgrunn av sentrale myndigheters langvarige arbeid for å begrense reindriften i Sør-Varanger, det som foregikk på møtet hos fylkesmannen i juni, og den allerede langvarige og myndighetsstøttede tradisjonen med å fortrenge øst-/skoltesamene, synes nettopp beitespørsmålet å være den mest sannsynlige forklaringen på oppsigelsen av reinvokterne.

Etter 1929 fortsatte «skolteflokkene» å vokse, men med stadig større konsentrasjon av eierskapet på den ansatte reinvokterens hånd. Fortsatt gjaldt det formelle begrensninger på hvor mange

⁸⁸ Avtalen fra 1914, som er signert med påholden penn, er gjengitt (faksimile) i brev fra Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden til Øst-Finnmark tingrett, 28. 8. 2018.

⁸⁹ Wikan 1995: 171.

⁹⁰ Wikan 1995: 171, Niemi i NOU 1994: 21. Navnet Ivanowitz skrives ulikt i eldre og nyere materiale. Jeg har brukt dagens skrivemåte.

⁹¹ Wikan 1995: 171.

⁹² Referat fra møte 26. 6. 1929. RA. LD, kontor for reindriftssaker. Pakkesaker RJ, pk. 53

⁹³ Referat fra møte 26. 6. 1929. RA. LD, kontor for reindriftssaker. Pakkesaker RJ, pk. 53: 1-2.

⁹⁴ Som over, 7-8.

⁹⁵ Enbusk 1984 [1968]: 24-25; Wikan 1995: 171.

rein som kunne finnes i gårdsreindriften. I 1957 var flokken blitt så stor at fylkesmannen ga pålegg om reduksjon; eventuelt måtte det søkes om hjemmel til sommerbeite i annet distrikt.⁹⁶ Ifølge styret i Vestre Sør-Varanger reindriftslag hadde vokteren selv gått fra å eie ti dyr i 1929 til rundt 500 på 1950-tallet. Han sa nå opp stillingen, og søkte i stedet om å få holde «6-700 rein tilhørende han og hans familie i Vestre Sør-Varanger reindriftslags sommerbeite». Lappefogden i Finnmark forela søknaden for styret i reindriftslaget, som uttalte at det ville være oppsiktsvekkende og uhørt «om våre ansatte og lønnende reingjetere etter noen år skulle erobre både flokken og reinbeitedistriktet».⁹⁷ Styret avviste søknaden.

6.5 Om utviklingen fra 1957 til 1985

Pålegget i 1957 var det første av flere. Det er velkjent at myndighetene ikke fulgte opp noen av dem.⁹⁸ Vestre Sør-Varanger reindriftslag ble i denne prosessen splittet, øst-/skoltesamene forlot den siste generalforsamlingen i 1964 i protest, og hele laget ble nedlagt. Splittelsen ble brakt inn for sivilombudsmannen, og statskonsulent for reindrift, Loyd Villmo, ledet et offentlig nedsatt utvalg som skulle finne en løsning. Utvalget lovet et svar etter beiteundersøkelser i 1970-71, men symptomatisk for myndighetenes hele håndtering av reindriften i Neiden ble det aldri levert noen innstilling. Neidensamer protesterte mot denne behandlingen, uten å bli hørt.⁹⁹

En gruppe øst-/skoltesamer saksøkte i 1984 reindriftsutøverne i reinbeitedistrikt 4-5 B og staten ved Landbruksdepartementet for å få tilkjent en særrett til reindrift i sin gamle sijdd. Det var i dette distriktet «skolteflokken» tidligere hadde vært, og som de som da brukte området særlig kunne føre sin drift tilbake til.¹⁰⁰ Øst-/skoltesamene tapte. De hadde rett til reindrift, men ikke eksklusiv. Det ble hevdet at deres reindrift hadde vært «av meget beskjedne karakter», at de ikke hadde vært alene om å bruke beitemarkene, og det talte mot dem at de hadde akseptert gårdsreindriften. Retten var dessuten ukjent med at «noen tidligere har vunnet frem med en anførsel om eksklusiv beiterett til et reinbeitedistrikt.»¹⁰¹

Også de som brukte området hadde rett til reindrift. Retten konstaterte at myndighetene i 1963 hadde gitt opp linjen med pålegg om reduksjon, og akseptert at reindriften som sprang ut av reindriftslaget ble definert som flyttsame-drift. Det ble undersøkt om de saksøkte reieneierne i distrikt 4-5 B etter den gamle reindriftsloven (loven av 1933) hadde en selvstendig rett utover den retten vokterstillingen i reindriftslaget hadde gitt, og én av dem som tilhørte gruppen ble funnet å ha det.¹⁰²

Retten påpekte også at de saksøkte i distrikt 4-5 B hadde vist illojalitet overfor reindriftslaget og myndighetene, og den anmodet derfor reindriftsmyndighetene om å ta hensyn til det tidligere styrkeforholdet mellom reindriftslaget, inkludert østsamene, og motparten i fastsettelsen av

⁹⁶ Brev fra styret i Vestre Sør-Varanger reindriftslag til lappefogden i Finnmark, 23. februar 1958.

⁹⁷ Brev fra styret i Vestre Sør-Varanger reindriftslag til lappefogden i Finnmark, 23. februar 1958.

⁹⁸ Rettsbok for Tana og Varanger sak nr. 116/1984 A: 5-9 og 32-33 redegjør i detalj for påleggene.

⁹⁹ Se f.eks. brev signert sju øst-/skoltesamer i Neiden til overrettssakfører Wahl-Larsen av 17. september 1982. SFKOMM 2019/3853-7.

¹⁰⁰ Rettsbok for Tana og Varanger herredsrett, hovedforhandling. Sak 116/1984 A: 4-7; s. 36.

¹⁰¹ Rettsbok for Tana og Varanger herredsrett, hovedforhandling. Sak 116/1984 A: 28-29.

¹⁰² Rettsbok for Tana og Varanger sak nr. 116/1984 A: 35-36.

hvor mange rein hver av dem skulle kunne ha.¹⁰³ Så vidt det kan konstateres, har reindriftsmyndighetene senere ikke tatt noen notis av rettens anmodning. Øst-/skoltesamene anket dommen til lagmannsretten, som konkluderte på samme måte som herredsretten, med samme begrunnelse. Øst-/skoltesamene hadde rett til reindrift, men den måtte evt. etableres etter reindriftslovens bestemmelser. Høyesterett avviste i sin tur saken; den kunne ikke behandles siden øst-skoltesamene ikke var blitt fratatt retten av noen norsk domstol.¹⁰⁴

En talsperson for driftsenheten i distrikt 4-5 B har offentlig hevdet det er feil at øst-/skoltesamene mistet reindriften og laksefisket på grunn av ekspanderende fjellrein- og gårdreindrift og kamp om ressurser og rettigheter. Dagens situasjon skal heller ikke ha noen sammenheng med det som skjedde etter at de øst-/skoltesamiske vokterne ble oppsagt. Det er hevdet at slike sammenhenger skal være tilbakevist av retten, og at det å si noe annet, innebærer å sette seg over loven.¹⁰⁵ Det er to ting å bemerke til dette. For det første var rettssakene på 1980-tallet ikke om hvorfor øst-/skoltesamenes reindrift gikk tapt eller hvordan status var ved inngangen til 1820-årene, men om de hadde en uavbrutt eksklusiv rett til reindrift i det aktuelle distriktet. For det andre har jeg ikke funnet utsagn fra historikerhold om at nåværende driftsenhet etter loven ikke har rett til reindrift.

7 Samerettsutvalget – faglighet i møte med politisk makt

I kapittel 7 i Samerettsutvalgets andre utredning, Naturgrunnlaget for samisk kultur, konkluderte utvalget som bl.a. Schnitler, Tanner, Tønnesen og Niemi tidligere hadde gjort, med at øst-/skoltesamene ved grensetrekningen kontrollerte alle nødvendige ressurser i sijdden. Århundrelang eksklusiv bruk ga dem i det minste «en sterk kollektiv bruksrett» til alle ressurser de har gjort seg nytte av. Bruksretten var «av en slik karakter» at den kunne sammenlignes med «våre dagers eiendomsrett».¹⁰⁶

Samerettsutvalget foreslo flere tiltak for å sikre «et materielt grunnlag for at den samiske folkegruppe – herunder også østsamene – skal kunne bevare og utvikle sin kultur, sitt språk og sitt samfunnsliv». Det kan spørres, het det, «om det er grunn til å behandle østsamene særskilt i forhold til de øvrige samene i fylket eller Norge. Svaret ligger i deres særegne faktiske og historiske stilling både i Norge – som urbefolkning og minoritet – og blant samene – som ‘minoritet i minoriteten’».¹⁰⁷ Utvalgets flertall la vekt på at samene var få, og dermed hadde problemer med å nå frem «ikke bare i forhold til norske myndigheter, men også innad i den samiske folkegruppen. Den østsamiske rettighetskampen foregår på siden av og isolert fra de øvrige samiske organisasjonene».¹⁰⁸ Det var ikke mulig, mente utvalget, «å etablere et materielt

¹⁰³ Rettsbok for Tana og Varanger herredsrett, hovedforhandling. Sak 116/1984 A: 37.

¹⁰⁴ Se Niemi i NOU 1994:4: 435.

¹⁰⁵ Spesielt Sør-Varanger avis 8. 3. 2020: «Beskyldte professor Einar Niemi for å sette seg over norsk lov». Synspunktene ble fremmet under et møte arrangert i Sør-Varanger av SFK, og lignende påstander er blitt fremmet skriftlig til kommisjonen. Se også reportasje i NRK 9. juni 2019 med synspunkter fra begge sider av konflikten representert under overskriften «Den umulige striden».

¹⁰⁶ NOU 1997:4: 533.

¹⁰⁷ NOU 1997:4: 553.

¹⁰⁸ NOU 1997: 4: 553.

grunnlag for utvikling av den østsamiske kulturen i Norge, uten at det gis særlig støtte til østsamene som gruppe.»¹⁰⁹

Utvalgets flertall konkluderte dermed med at «østsamenes særlig utsatte og svake stilling stiller krav om ekstraordinære og konkrete tiltak», og foreslo ordninger som skulle bidra til det.¹¹⁰ Det første gjaldt en reetablering av østsamisk reindrift. «Forslaget innebærer at Kongen avgrenser et geografisk område i Neiden-distriktet til slikt formål, samtidig som staten må bidra økonomisk og på andre måter til å gjenoppbygge den tidligere «skolteflokk».»¹¹¹ Hva dette innebar og hvordan det kunne gjøres ble utredet i detalj, også med referanse til den finske Skolteoven. Det ble pekt på at det var nærliggende å knytte kontakt med østsamiske reindriftsutøvere i distrikt 3 Näätamö og i distrikt 5 Vätsisäri, både for opplæring og felles prosjekter.¹¹² De reineierne som nå brukte området ville måtte aksepterte en viss innskrenkning, og måtte få økonomisk kompensasjon for det.

Også laksefisket ble omtalt: «Flertallet (...) vil (...) se bort fra et alternativ som innebærer at en ikke gjør noen endringer i dagens rettstilstand.» Mindretallet talte her én mindre enn i reindriftssaken.¹¹³ Flertallet, på ett unntak nær, ville overføre livjelakfisket i Skoltefossen til østsamer fast bosatt i Neiden, og foreslo dessuten at et antall gode sjølakseplasser i Kjølafjorden og Neidenfjorden skulle forvaltes av østsamer i Neiden som kunne ha dem som del av sin næringskombinasjon.¹¹⁴ Det ville være i tråd med tradisjonelt bruk.

Samerettsutvalgets andre innstilling ga myndighetene anledning til å vise den øst-/skoltesamiske befolkningen at deres situasjon ble tatt på alvor. Stortingsmelding nr. 55 (2000), Om samepolitikken, var positiv til å styrke og utvikle øst-/skoltesamenes språk- og kulturgrunnlag, og ville se nærmere på næringsgrunnlaget.¹¹⁵ Ot. Prp. Nr. 53 (2002-2003), Om lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressursen i Finnmark fylke (Finnmarksloven), fulgte derimot ikke opp noen av Samerettsutvalgets forslag om reindrift og laksefiske. Få høringsinstanser hadde brydd seg om å kommentere dem, men flertallsforslagene fikk støtte fra Interimstyret for elvegrunneierne i Neiden, Norges bondelag, NSR, Samenes folkeforbund og Østsamene i Neiden. Sametinget støttet forslaget om laksefiskerett, men mente reindriftsforslaget ville være å sette same mot same.

Sør-Varanger kommune, Finnmark fylkesting, NRL, og Neiden fiskefelleskap, vendte tommelen ned. Til tross for at noen av dem erkjente at det var begått store overgrep mot østsamene, var det for sent å gjøre noe med det. Igjen, med argumentet om at samiske grupper

¹⁰⁹ NOU 1997: 4: 554.

¹¹⁰ Flertallet besto av Abelvik, Austenå, Ballo, Berg, Husabø, Jernsletten. Kåven, Naustå, Pedersen, Sandvik og Varsi. Mindretallet i denne saken var Johansen, Johnsen, Kristensen, Rørholt og Owe, den siste med egen begrunnelse.

¹¹¹ NOU 1997: 4: 557.

¹¹² NOU 1997: 4: 565.

¹¹³ NOU 1997: 4: 571. I denne saken var det et mindretall på fire, Johansen, Johnsen, Kristensen og Rørholt. Pedersen tiltrådte deler av forslaget.

¹¹⁴ NOU 1997: 4: 571, 581-583.

¹¹⁵ St.meld. nr. 55, Om samepolitikken: 56-57.

ikke måtte settes opp mot tverandre, skulle i stedet status quo opprettholdes. At samer allerede sto mot hverandre, ble i den sammenheng ikke omtalt.

Departementet betvilte ikke Samerettsutvalgets fremstilling av øst-/skoltesamenes historie i Norge, og hadde tydeligvis klart for seg hvilken situasjon de sto: «østsamekulturen står i fare for å forsvinne på norsk side av grensen».¹¹⁶ Når det gjaldt reindrift og laksefiske var det likevel «vanskelig å finne gode løsninger på kort sikt». Departementet kom til

(...) at det ikke bør foreslås rettigheter for østsamene spesielt slik at likebehandlingsprinsippet kan gjennomføres fullt ut. Departementet mener at grunnlaget for østsamisk kultur i Norge må forsøkes bedret gjennom østsamers aktive deltakelse i felles ressursutnyttelse i Neiden, og gjennom særlige kulturtiltak til støtte for østsamekulturen på begge sider av riksgrensen mot Finland.

Slik skjøv departementet ansvaret for den materielle kulturutøvelsen over på øst-/skoltesamene selv, samtidig som «særlige kulturtiltak» i både Finland og Norge skulle støttes.

At ulike høringsinstanser vurderte forslagene ut fra sine interesser – reindrift og laksefiske – er ikke uventet. At departementet ba en liten minoritet om selv å etablere et materielt grunnlag for kulturen gjennom «aktiv deltagelse i lokalsamfunnet», er mer påfallende, og desto mer så med tanke på hvilke lokale institusjoner som uttalte seg mot spesielle øst-/skoltesamiske rettigheter. To aktuelle reindriftssaker som vi skal komme tilbake til, har vist at muligheten for å lykkes med aktiv deltagelse er begrenset. Men med dette rådet fra departementet ble altså samerettsutvalgets forslag om øst-/skoltesamenes materielle kultur skrinlagt.

Lederen av foreningen Østsamene i Neiden, Borissen, uttrykte skuffelse både over dette, og ikke minst over «mangelen på anerkjennelse fra det øvrige samiske samfunnet».¹¹⁷ Som vist hadde det ikke vært helt taust fra samisk side, men forhåpningene om støtte hadde nok vært langt større.

8 Arbeidet for å re-etablere reindrift fortsetter

Øst-/skoltesamer i Neiden arbeider fortsatt for å reetablere øst-/skoltesamisk reindrift. I en forstand har det lyktes, da det er inngått en avtale mellom en av reindriftsaktørene i Øst-Finnmark og en av de unge øst-/skoltesamene om opplæring og merking av simler.¹¹⁸ Vedkommende søkte i 2017 om overføring av reinmerke. Søknaden er ikke ferdigbehandlet. Det er heller ikke en søknad fra 1994, fra en av de nå eldste øst-/skoltesamene, om tilbakeføring av eget reinmerke. Den er under ankebehandling.¹¹⁹ Kildematerialet fra statsforvalteren i

¹¹⁶ Ot. Prp. Nr. 53 (2002-2003), Om lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressursen i Finnmark fylke (Finnmarksloven), 6.5. (Østsamene, departementets syn).

¹¹⁷ Intervju med O. Borissen i Ságat 10.4.2003.

¹¹⁸ Avtale av 1.6. 2014. Avtalen hadde en forløper i 2013, og ble ytterligere forsterket i 2017. SFKOMM 2019/3853-8.

¹¹⁹ E-post til forfatteren fra statsforvalteren i Troms og Finnmark, 8. 7. 2021.

Troms og Finnmark er taushetsbelagt, og jeg kan derfor ikke gå nærmere inn på disse sakene, bare konstatere at den lange behandlingstiden for søknaden fra 1994 synes å påvirke også behandlingen av søknaden fra 2017, ettersom lovgivningen er blitt endret underveis. At sakene fortsatt i 2021 ikke var ferdigbehandlet kan tale for at de i praksis var blitt lagt til sides. Det store materialet som i denne sammenheng er blitt produsert, gjør krav på en egen utredning.¹²⁰

At myndighetene ikke har sikret øst-/skoltesamenes materielle og kulturelle rettigheter ble kritisert av FNs rasediskrimineringskomite i 2006. Sametingets president sluttet seg til denne kritikken.¹²¹ Siden 2006 har mye skjedd på det kulturelle området, men i 2015 ble kritikken reist på nytt, og rasediskrimineringskomiteen anbefalte den norske stat å finne en løsning som sikret at øst-/skoltesamene fikk tilbake rett til reindrift, fiske og jakt. Det kunne skje ved en mindre rigid praktisering av regelverket. Den norske regjeringen avviste å følge anbefalingen, - som før fordi det var å sette minoritetsgrupper mot hverandre, og fordi også majoriteten hadde krav på beskyttelse. Sentrale myndigheter anså saken som avsluttet.¹²² Innspill fra Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter (NIM), med referanse til Samerettsutvalgets innstilling fra 1997 og med anmodning om å ta hensyn til øst-/skoltesamenes status som en minoritet i minoriteten, ble ikke hørt.¹²³ Slik er sentrale myndigheters politikk, tross anmodninger fra institusjoner med stor internasjonal og nasjonal tyngde, fortsatt til ulempe for øst-/skoltesamene.

9 Språket, skolen og stedsnavnene

Ved inngangen til 1900-tallet så flere på samene, ikke minst på øst-/skoltesamene, som et «utdøende folk». Johannes Haaheim, styrer ved det nybygde Fossheim internat i Neiden, fortalte at «skolterne» der var «ifærd med at uddø eller at gaa op i den norske befolkningen. Der er kun 4-5 skoltefamilier igjen. Efterat de er begyndt at gaa paa norske skoler (tvungen skolegang) (internater) [Ræstads parenteser] gaar fornorskningen saa hurtig frem, at de snart vil være forsvundet som egen skoltenation».¹²⁴ Utsagnet røpet Haaheims syn både på «utviklingen» og på øst-/skoltesamene – som han også mente hadde dovenskap og arbeidsskyhet «i blodet».¹²⁵

Nedvurderende holdninger fikk næring fra fremtredende norske opinionsskapere. Amund Helland beskrev for eksempel øst-/skoltesamene som uskjønne, utdøende og verdiløse.¹²⁶ Den respekten som øst-/skoltesamene nøt før grensetrekningen i 1826, var under norsk styre blitt

¹²⁰ Om nye reindriftssaker, også brev fra Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden til Gáldu, 12. juni 2017. SFKOMM 2019/3853-8.

¹²¹ Ságat 12. 9. 2006.

¹²² Norges 23./24. rapport til komiteen som overvåker FNs konvensjon om avskaffelse av alle former for rasediskriminering, 19. 9. 2017.

¹²³ NIM til Barne- og likestillingsdepartementet, 26. 5. 2017.

¹²⁴ Sekretær Ræstads reise i det nordlige Norge 1907. Geistlige spøragsmaal. Forholdene i Neiden. RA, 15/1968 Reindriftsarkivet, pk. 17.

¹²⁵ Wikan 1995: 190.

¹²⁶ Helland 1905.

erstattet med forakt og noen ganger ren rasisme. Dette må ha hatt stor innvirkning på øst-skoltesamenes syn på seg selv og sitt eget språk, og på andres verdsettelse av dem.

Fossheim internat var, sammen med Strand internat i samme kommune, landets første statsinternat. Før 1905 hadde derimot øst-/skoltesamebarna vært fritatt fra skolegang i Norge; tradisjonelt var det den russisk-ortodokse kirken som underviste dem. I Pasvik sijdd var ordningen slik helt frem til første verdenskrig.¹²⁷ I Neiden ville ikke de norske myndighetene tvinge barna i skole «da man fryktet for at den russiske ‘pope’ (prest) vilde som sedvanlig gjøre et nummer av sådanne foranstaltninger og opvikle de russiske myndigheter mot Norge».¹²⁸ Ifølge Haaheim bidro det russiske tapet i krigen mot Japan (1904-05) til mindre russefrykt, men mødrene selv ville ikke sende barna på internatet «for å pines». Det var fortsatt menigheten i Boris Gleb som skulle sørge for skolegang. Sognepresten overtalte dem imidlertid, og på skolen fulgte barna også kristendomsundervisningen – de var vel neppe informert om at §9 i dissenterloven av 1845 ga dem rett til fritak –, og de ble etter hvert konfirmert og medlemmer av statskirken.

Under arbeidet med *Samisk skolehistorie* intervjuet forfatteren Svein Lund personer som hadde gått på Fossheim skole rett etter krigen, fra 1950- til 1970-tall og på 90-tallet: «Alle seier dei at spørsmål om lokal historie og kultur, om det skoltesamiske, nordsamiske og finske i nærmiljøet, ikkje blei nemnd i skolen.» Etnisk tilhørighet var heller ikke et tema blant elevene: «Dei visste gjerne sjølve kven som var kva, men det var ikkje vanleg å sette ord på det offentleg».¹²⁹ Otto Borissen fortalte derimot at det var mye mobbing og slåssing i hans skoletid før 2. verdenskrig, og at han fikk lide for at han var skoltesame. Sønnen, Svein Otto, merket ikke noe slikt, og etter Alta-saken var det rom for å ta opp både samiske og kvenske tema. Lærerne Tove Lill Labahå Magga (1980-årene) og Elin Steigberg (2010-årene) fikk noe øst-/skoltesamisk historie inn i skolen, blant annet gjennom samarbeid med skoler i Enare.¹³⁰

Den norske skolepolitikken bidro nok til et religionsskifte blant øst-/skoltesamer, men det var ikke totalt, slik som språkskiftet nesten ble. Den lille øst-/skoltesamiske gruppen kunne vanskelig motstå majoritetstrykket, men den var flerspråklig inntil internatet kom. Senere overførte de ikke det skoltesamiske språket til barna, noe nedvurderingen av dem som gruppe nok bidro til. Det er oppgitt at Jogar Ivanowitz (1897-1981) var den siste i Neiden som snakket «perfekt» skoltesamisk.¹³¹ I dag bor bare få språkbærere på norsk side.¹³²

UNESCO har klassifisert skoltesamisk språk som utrydningstruet, og øst-/skoltesamene arbeider for en full anerkjennelse av språket i Norge. Det er offisielt anerkjent bare i forarbeidene til Sametinglovens språkregler. Dette samiske språket har altså, sammen med

¹²⁷ Lund 2013, også Serck-Hanssen: 191-193.

¹²⁸ Wikan 1995: 282-83.

¹²⁹ Lund 2013.

¹³⁰ Som forrige note.

¹³¹ [S4pmi 4 - Austsamar - Noreg \(sveinlund.info\)](http://s4pmi4-austsamar-noreg.sveinlund.info). Se også Rasmussen 2021: 34ff.

¹³² Rasmussen 2021: 17.

pitesamisk, en annen stilling i lovverket enn de øvrige samiske språkene. I Finland er derimot språket anerkjent, og det brukes av ca. 300 personer.¹³³

Ny forskrift for stedsnavnloven (23. mai 2017) hjemlet bruk av skoltesamisk i skriving av stedsnavn i Sør-Varanger, ved siden av norsk, nordsamisk og finsk/kvensk. Stedsnavnloven sier at det eldste samiske navnet som hovedregel skal brukes. Utvilsomt er de skoltesamiske navnene som hovedregel de eldste i Sør-Varanger.¹³⁴ Sør-Varanger kommunestyre vedtok i 2005 at det skulle skiltes på nordsamisk, finsk/kvensk og norsk.¹³⁵ Det tok lang tid før det kom til handling, og da det høsten 2017 kom et forslag til stedsnavnskilt fra komité for plan og samferdsel, var også øst-/skoltesamiske stedsnavn tillatt. Sametinget hadde foreslått 30 slike navn,¹³⁶ og Kartverket godkjente tolv. I 2018, da Sør-Varanger kommunestyre vedtok skilting på to eller tre språk på 43 stedsnavn, ble de øst-/skoltesamiske navnene brukt på bare tre. Statens vegvesen har ikke satt opp noen av skiltene. I desember 2020 uttalte språksosiologen Torkel Rasmussen, som utredet den skoltesamiske språksituasjonen på oppdrag fra Sametinget (se nedenfor) at det fortsatt var usikkert om det ville bli satt opp øst-/skoltesamiske stedsnavnskilt i Sør-Varanger.¹³⁷

Ignoreringen av det øst-/skoltesamiske nærværet både historisk og i dag er fornærmende mot de det gjelder, og tildekker i tillegg områdets historie og øst-/skoltesamenes posisjon. Det er en parallell til hvordan ikke bare samiske stedsnavn, men samisk nærvær, også i andre deler av Sápmi har blitt oversett.

10 Grensekryssende samarbeid

Sametinget har som nevnt initiert en utredning om det skoltesamiske språkets situasjon i Norge. Utreder Rasmussen konkluderer med at det kan være mulig å forbedre språksituasjonen. Han finner en positiv holdning til språket blant norske skoltesamer, og ser nærheten til det øst-/skoltesamiske miljøet i Finland som gunstig for språkutviklingen.¹³⁸ I utredningen diskuteres en rekke språkfremmende tiltak, noen av dem i samarbeid med miljøer Russland og Finland.

I Finland står den øst-/skoltesamiske kulturen på fastere institusjonell og finansiell grunn enn i Norge og Russland. *Sååbbar* fungerer som et selvstyrende organ, og øst-/skoltesamen Matti Sverloff ledet en periode både det og den finske Samedelegasjonen.¹³⁹ Etter 2. verdenskrig ble det som omtalt lagt til rette for en øst-/skoltesamisk økonomisk tilpasning i tråd med tradisjonene, med innslag av ordinært lønnsarbeid. Viktige kulturinstitusjoner er etablert, og en

¹³³ Språkets status i Finland, Rasmussen 2021: 36-37. Arbeidet for anerkjennelse gjør nå også fremskritt norsk side. Etter at denne utredningen var ferdig, høsten 2022, anerkjente Sametinget skoltesamisk som et av de samiske språkene, mens Sør-Varanger kommune inngikk et samarbeid med partnere på finsk side for å styrke bruken av språket.

¹³⁴ Rasmussen 2021: 28. Se også ordfører Rafaelsen intervjuet i Ságat 10. 9. 2017.

¹³⁵ Rasmussen 2021: 47.

¹³⁶ Anne Britt K. Hætta, innlegg i Ságat 20. 9. 2017.

¹³⁷ Rasmussen 2021: 48.

¹³⁸ Rasmussen 2021: 40.

¹³⁹ Andresen, Evjen og Ryymin 2021: 367.

skoltelev ble vedtatt i 1995. Formålet var å bedre øst-/skoltesamenes inntekter og deres livsgrunnlag, og å bevare og fremme den øst-/skoltesamiske kulturen.¹⁴⁰

I Russland ble *Neark Sami Sobbar*, Kolasamenes forsamling, etablert i 2010, og det har vært arbeidet for å etablere et sameting etter nordisk modell (som jo er flere modeller). Situasjonen i Russland er imidlertid nokså ulik den i de nordiske landene, noe som påvirker øst-/skoltesamenes stilling internt og dessuten mulighetene for samarbeid over grensen.¹⁴¹

Øst-/skoltesamer prøvde selv å formalisere et grensekryssende samarbeid seg imellom da Norge etablerte en ny nordområdepolitikk i kjølvannet av Sovjetunionens sammenbrudd. Tre parter signerte «Trekantavtalen mellom Russland/Finland/Norge» 17. 5. 1993. Ledende øst-/skoltesamer var involvert, Nina Afanasyeff/Afanasyeva, Sergei Kp. Fofonoff, og Otto Borissen. De ble i februar 1995 også enige om å stå samlet om et felles medlemskap i «Regionrådet for Barentsregionen».¹⁴²

Samarbeidet møtte straks noen vansker. På norsk side var det ikke alle i det øst-/skoltesamiske miljøet som støttet «Trekantavtalen». De mente den ville bli brukt til egen fortjeneste, og prøvde å hindre at initiativet fikk økonomisk støtte fra norske institusjoner.¹⁴³ Barentsekretariatet, som ble etablert i oktober 1993, bevilget likevel penger til et samarbeid om språkopplæring i skoltesamisk i Sevettijärvi og Neiden for russiske lærere.¹⁴⁴ Ifølge Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden skal bevilgningen i stedet ha blitt overtatt av Sametinget og brukt til et språkkurs i nordsamisk i Kautokeino for de russiske samene. Det har ikke lyktes å få bekreftet eller avkreftet dette gjennom uavhengige kilder.¹⁴⁵

Museet i Neiden, som formelt ble etablert 1999, har bidratt til å realisere samarbeid mellom øst-/skoltesamiske miljø i Norge, Russland og Finland blant annet gjennom prosjektet «Skoltesamisk kultur over grenser» (2010-12). Dette bidro i sin tur også til at Oahpa!-nuõrti, en elektronisk språkkressurs ved Senter for samisk språkteknologi (Giellatekno) ved Universitetet i Tromsø, i 2012 inkluderte øst-/skoltesamisk.¹⁴⁶

Som Rasmussen peker på i sin utredning om språket, er det blant norske og finske øst-/skoltesamer en positiv holdning til vedlikehold og revitalisering av språket.¹⁴⁷ Museet i Neiden, mener han, kan komme til å bli en viktig aktør både for språklig og kulturell revitalisering blant annet ved å bidra til å videreutvikle samarbeid med Finland og Russland, og til å sikre

¹⁴⁰ St. m. nr. 55(2000): 57. Se også Lehtola 2005.

¹⁴¹ Russiske myndigheter støtter ikke et sameting, men to representanter valgt av samiske organisasjoner kan delta i Samisk parlamentarisk råd. Se ellers Berg-Nordlie 2015.

¹⁴² Avtale signer Sergei Kp. Fofonoff, Sevettijärvi & Otto Borissen, Neiden, 17.5.1993. Se også Rasmussen 2021: 58. Om Barentssamarbeidet, se [Barentsregionen | Barents Sekretariat](#).

¹⁴³ «Østsamene i Neiden: Full splittelse», Sagat 13.11.1993.

¹⁴⁴ En av initiativtagerne, Afanasyeva, har i lang tid arbeidet for revitalisering av kildin-samisk, det største av de østsamiske språkene på Kola.

¹⁴⁵ Fra Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden, udatert. Se også Rasmussen 2021: 58.

¹⁴⁶ Det fikk egen finansiering fra norske Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet i 2013.

¹⁴⁷ Rasmussen 2021: 35-37.

skoltesamisk selvbestemmelse for eksempel i et uavhengig «skoltesamisk råd».¹⁴⁸ Samtidig understreker Foreningen for skolte-/østsamer i Neiden at det å re-etablere et materielt grunnlag for kulturen vil ha stor betydning også for språkinteressen, slik også Samerettsutvalget resonnerer i sin andre innstilling.¹⁴⁹

11 Nye store kultursaker

Mangelen på sikring av den øst-/skoltesamiske kulturens materielle grunnlag er siden slutten av 1900-tallet søkt kompensert med kulturtiltak: fredning av den tidligere fellesjorda og museumsetablering. Raseforskningens urett er søkt vendt til verdighet gjennom gjenbegravning av levninger som i 1911 ble fjernet fra Neiden. Fredningssaken startet på 1960-tallet, museumssaken for alvor på 1980-tallet, mens gjenbegravelse ble en sak i 2006-07. De tre sakene skulle alle bidra til å fremme og styrke øst-/skoltesamisk kultur, og slik har de på den ene siden fungert. På den andre siden har de utløst kritikk og konflikter.

Mens kritikken på 1980-tallet gjerne rettet seg mot Sør-Varanger kommune og sentrale myndigheter, har den senere også rammet Sametinget og, i forbindelse med museet, Sámiid Vuorká-Dávvirat (SVD). Det har sammenheng med at Sametinget i 1990 overtok forvaltningsansvaret for kulturminnevernet (underlagt Riksantikvaren og Miljøverndepartementet), og i 2002 for de samiske museene (underlagt Kulturdepartementet). Ansvarsforholdene har altså skiftet underveis, flere instanser har vært involvert, og som nevnt har noen av de politiske prosessene vært så omfattende at det her bare kan gis et lite innblikk i dem. I fremstillingen har jeg prøvd å vise hvordan øst-/skoltesamer som minoritet i minoriteten har opplevd ulike prosesser, og hvordan de samme prosessene kan ha fortonet seg sett fra majoritetens side, men det har ikke lyktes meg å få frem kilder som tilstrekkelig kan belyse alle spørsmål like godt.¹⁵⁰

Det som engang var øst-/skoltesamenes fellesjord i Neiden, er fellesnevner i alle de tre sakene, med konflikter både om bruk og eiendomsrett. Øst-/skoltesamer har flere ganger opplevd seg satt utenfor planleggings- og beslutningsprosesser. I noen saker har også øst-/skoltesamer tilkjennegitt ulike syn. Siden frednings-, museums- og gjenbegravelsessaken henger så tett sammen, har jeg i stedet for å behandle dem hver for seg skilt ut tre perioder: fra 1987 til 2007, en «mellomperiode» 2007-2011 som utelukkende handler om gjenbegravelsen, og fra 2011 til i dag.

¹⁴⁸ Rasmussen 2021: 68

¹⁴⁹ NOU 1997: 4: 565-569.

¹⁵⁰ I e-post av 21.6.2021 ba jeg Sametinget om informasjon om hvordan det hadde involvert øst-/skoltesamer i beslutningsprosesser som angikk fredning, museet, og gjenbegravelse(r). Denne henvendelsen ble ikke besvart. Noe informasjon er funnet ved gjennomgang av sametingets postliste og e-postutveksling med ansatte i Sametingets administrasjon.

11.1 1987-2007: museums- og fredningsplan

I 1987 ble det nedsatt en plankomite for et museumsanlegg. Den besto av representanter for Sør-Varanger kommune, Sør-Varanger museum, Fylkesmannen og Foreningen østsamene i Neiden. Arbeidet ble videreført av flere prosjektgrupper. Den siste, «Prosjektgruppe for Østsamisk Museum», ble oppnevnt av formannskaper i Sør-Varanger i 1993, og ved siden av en sterk øst-/skoltesamisk representasjon, besto den av representanter for Samisk Museumslag, Sør-Varanger kommune og Sør-Varanger Museum. Gruppen utarbeidet en plan som ble avlevert til oppdragsgiveren i mars 1995.¹⁵¹ Det var enighet om formål, organisasjon og stedsvalg, samt en overordnet positiv innstilling til fredning av et område rundt St. Georgs kapell for å etablere et «østsametun». Øst-/skoltesamene hadde et sterkt eierskap til planen.

Omtrent på samme tid fattet Samisk kulturminneråd vedtak om midlertidig fredning av den tidligere fellesjorda.¹⁵² De øst-/skoltesamiske organisasjonene protesterte på at de ikke var blitt tilstrekkelig involvert i planleggingen, og foreningen Skoltene i Neiden henvendte seg til Sametinget om saken. Sametingets president, Ole Henrik Magga, understreket i sitt svar at fredningen forutsatte at øst-/skoltesamene selv støttet den.¹⁵³ Den imøtekommende holdningen førte til at organisasjonene ønsket å samarbeide med de samiske institusjonene om fredningssaken.¹⁵⁴ Samisk kulturminneråd forsikret dessuten om at fredning ikke utelukket bruk og næringsutvikling, og at den var forventet å skje parallelt med etableringen av et kultur- og museumsanlegg. Den endelige fredningen, med forskrift, vedtatt i år 2000, fremhevet nettopp slike aspekter. I formålsparagrafen heter det: «Fredningen skal videre legge til rette for en bruk som kan bidra til formidling, vedlikehold og utvikling av østsamisk kultur.»¹⁵⁵ Det skulle dermed ligge til rette for en god skjøtsel av og tilrettelegging i det fredede området i Neiden.¹⁵⁶

Prosjektgruppens museumsplan fra 1995 ble delvis tilsidesatt da museet skulle realiseres. Dels hadde det sammenheng med at fredningsplanen endret noen av premissene. De øst-/skoltesamiske organisasjonene satte det også i sammenheng med at Sametinget i 1998 vedtok å fremme Østsamisk museumsanlegg i Neiden som samisk tusenårssted. Storting og regjering støttet dette, og ba om at Østsamisk museum ble utredet i forbindelse med statsbudsjettet for 2000.¹⁵⁷ Museet ble i 1999 opprettet som en avdeling av SVD. Dette, som på den ene siden lovet godt for fremdriften i museumsarbeidet, resulterte på den andre siden i at østsamer og østsamiske organisasjoner mente Sametinget og SVD overtok hele styringen og at de selv mistet innflytelse.¹⁵⁸ Kritikken, som ble reist før Sametinget overtok forvaltningen av de samiske

¹⁵¹ Sluttrapport. [PROSJEKT ØSTSAMISK MUSEUMSANLEGG I NEIDEN - PDF Gratis nedlasting \(docplayer.me\)](#)

¹⁵² Vedtak 6. 7. 1995, Grunneiermøte ble avholdt i Neiden 21.10.1995.

¹⁵³ Til Sametinget fra Skoltene i Norge, 30.10.1995; fra Sametinget v/Ole Henrik Magga til Skoltene i Norge, 10. 11. 1995. SFKOMM 2020/212-107.

¹⁵⁴ Fra Skoltene i Neiden til sametingspresidenten, 4.12.1995; fra M. Ivanowitz til riksantikvaren, 21. oktober 1997. SFKOMM 2020/212-107.

¹⁵⁵ Forskrift om fredning av Skoltebyen kulturmiljø i Neiden, Sør-Varanger kommune, Finnmark, 22. 9. 2000.

¹⁵⁶ Fylkeskommunen og Sametinget har det samlede ansvaret for vern; Sametinget med ansvaret for alle samiske kulturminner i Norge. Å'vv Skoltesamisk museum har det praktiske ansvaret for kulturmiljøet i Skoltebyen. Se Finnmark fylkeskommune og Sametinget 2017. *Kulturminner og kulturmiljø i Finnmark 2017-2027*.

¹⁵⁷ Fredning av Skoltebyen i Neiden som kulturmiljø: 24. [Vedlegg 6: FREDNING AV SKOLTEBYEN I NEIDEN SOM KULTURMILJØ. Bakgrunnsdokumentasjon - PDF Gratis nedlasting \(docplayer.me\)](#)

¹⁵⁸ Brev M. Ivanowitz til SVD, 14.1.00; til flere adressater, 28. 2. 2000. SFKOMM 2020/212-107.

museene, underbygges av at de to øst-/skoltesamiske foreningene, som i mange år hadde arbeidet for museum og kultursenter, ikke var representert i en ny referansegruppe for museet.¹⁵⁹ I en avisdebatt som fulgte om østsamisk museum som tusenårssted, la Ranveig Nilsen, representant i Sametingsrådet, vekt på at hensikten med tusenårsstedet hadde vært å fremme og styrke den øst-/skoltesamiske kulturen, men at det kanskje kunne vært gjort mer for å trekke bygdefolket i Neiden mer med i planene.¹⁶⁰

Konflikten om museet kan ha blitt forsterket av en annen sak som pågikk omtrent på samme tid. Flere institusjoner hadde gått sammen om å finansiere en prosjektstilling med det spesifikke målet å bygge opp museumskompetanse blant øst-/skoltesamene selv slik at de kunne ha en viktig rolle i det planlagte museumsarbeidet. Vedkommende som satt i prosjektstillingen, ble imidlertid ikke ansatt i den utlyste lederstillingen. Han mente dette var et brudd på forutsetningene for stillingen han satt i, og mente seg forbigått. Det bidro ytterligere til mistillit i museumssaken.¹⁶¹

Fortsatt i 2007, før den endelige beslutningen om passering av museet var tatt, var det uro i museumssaken. Nå gjaldt uroen spesielt tomtevalget. Organisasjonene ønsket fortsatt at museet skulle bygges på Lillemølen, slik det ble innstilt på i 1995, men til slutt ble en annen tomt valgt.¹⁶² Østsamer uttrykte at de var blitt overkjørt og ikke hadde fått tilstrekkelig innflytelse på museumsplanene, og de fryktet at museet skulle bli «storsamfunnets avlat for ikke å gjøre noe for å opprettholde den østsamiske kulturen som levende».¹⁶³ Lignende synspunkter har også senere kommet til uttrykk. Museet åpnet først i 2017, etter en svært lang bygge- og godkjenningperiode. Etter åpningen er det blitt godt mottatt også av flere i det øst-/skoltesamiske miljøet, og det spiller en viktig rolle i å formidle den gamle kulturen.¹⁶⁴

11.2 2007-2011: Gjenbegravelse

Uenighet var det også om hva som skulle skje med skjelettene som ble solgt til statsstøttet raseforskning i 1915 og ført til Universitetet i Oslo (UiO).¹⁶⁵ St. Georgs menighet og Den ortodokse kirke i Norge ba i 2006-7 UiO om å utlevere skjelettene til gjenbegravelse. Østsamer var ikke representert i utvalget som ble nedsatt for å vurdere spørsmålet,¹⁶⁶ men i 2007 ble det avholdt et informasjonsmøte i Neiden. Møtet var for det meste positiv til tilbakeføringen, men

¹⁵⁹ Brev fra medlem av referansegruppen til De samiske samlinger med kopi til en rekke offentlige institusjoner vedr. møte i «Referansegruppen» Østsamisk museum, 29. 3. 2000. SFKOMM 2020/212-107.

¹⁶⁰ Finnmarken 24. 8. 2000.

¹⁶¹ I denne utredningen er det ikke mulig å gå inn i selve ansettelsessaken, men det forligger flere dokumenter om bakgrunnen for stillingen og målet om å bygge museumskompetanse: Brev til Samisk museums lag 4.7.1996 om tilskudd til utvikling av østsamisk museumskompetanse; fra Samisk museums lag til Tromsø museum av 8.11.1996; fra Samisk kulturminneråd til Tromsø museum, 13.6.1996; til Samisk kulturminneråd fra Tromsø museum 10.6.1997; brev til SVD 6. 9. 2000 og 14.1.2000). SFKOMM 2020/212-107.

¹⁶² Brev fra advokat Knut Rognlien til Kultur- og kirke departementet, 2. 5. 2007 på vegne av foreningen Østsamene i Neiden. SFKOMM 219/3853-7.

¹⁶³ Som forrige note.

¹⁶⁴ F. eks. "Terje fikk åpne museet" i Ságat 19.6.2017; «Ettårsjubileum for Ä'vv skoltesamisk museum», Ságat 13.6.2018.

¹⁶⁵ Kjøberg 214: 2.

¹⁶⁶ Se Svestad 2007: 2-3; 6-8.

av forskningshensyn ønsket ikke alle noen umiddelbar gjenbegravelse. Da beslutningen om gjenbegravelse ble tatt, opplevde dermed denne gruppen at dens synspunkter ikke fikk gjennomslag.¹⁶⁷ Andre, inkludert Kirkeforeningen, var derimot tilfreds; gjenbegravelsen var i tråd med den ortodokse tro.¹⁶⁸ Dette var åpenbart en sak hvor det var vanskelig å tilfredsstille alle.

Gjenbegravelsen skulle foregå i et forskriftsfredet område, og gravstedet måtte velges nøye for ikke å komme i konflikt med andre graver/kulturminner. Det ble etter oppdrag fra Sametinget gjennomført en ny arkeologisk undersøkelse av området, og et område for gjenbegravelse ble identifisert.¹⁶⁹ Sametinget ervervet seg dette,¹⁷⁰ og gjenbegravelsen fant sted 25. september 2011. Seremonien ble beskrevet som verdig og respektfull.¹⁷¹ Georg Ivanowitz – den eneste som nå bor i Skoltebyen – slo malurt i begeret. Han var ikke uenig i gjenbegravelse, men mente plasseringen av gravstedet var feil, og han syntes ikke det var noen grunn til å være fornøyd: «Hva skal jeg bukke for? Vi er fratatt alt (...). Fornorskningen har knekt oss. Språket forsvant da min far døde i 1981.¹⁷² Bak mange dagsaktuelle saker finnes en lang historie av opplevd urett, og den kan komme til uttrykk nettopp på denne måten. Slik jeg tolker Ivanowitz, danner historien om fellesjorda en viktig ramme for å forstå noe av det som skjer i dag – enten det gjelder gjenbegravelser eller fredningsspørsmålet.

11.3 Saker i det siste tiåret

Den siste fastboende i Neiden, Ivanowitz, mener fredningen av «Skoltebyen» har vakt til live minnet om det overgrepet som skjedde da fellesjorda ble skiftet ut på begynnelsen av 1900-tallet (se foran).¹⁷³ Det er i en slik sammenheng vi må forstå at Den ortodokse kirke, i forbindelse med at «Skoltebyen» ble erklært som UKL-område (utvalgt kulturlandskap) i 2019, foreslo overfor Fylkesmannen i Finnmark at den kollektive øst-/skoltesamiske eiendomsretten til området ble re-etablert.¹⁷⁴ Fylkesmannen besvarte ikke henvendelsen. Den ble ikke vurdert å ha direkte med UKL å gjøre. Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden tok på sin side opp eiendomsspørsmålet med Sametinget alt i 2018, med henvisning til at Sametinget i forbindelse med gjenbegravelsen i 2011 ervervet seg eiendomsrett til det nye gravstedet.¹⁷⁵ Saken er ikke avsluttet.¹⁷⁶

¹⁶⁷ F. eks. Norendal 2009.

¹⁶⁸ Se Kjølberg 2014: 14-22.

¹⁶⁹ Svestad 2007.

¹⁷⁰ Protokoll fra halvårlig konsultasjon mellom Sametinget og arbeids- og inkluderingsministeren.

¹⁷¹ For eksempel «Verdig og respektfull gjenbegravning i Neiden», <https://www.sorvaranger.kommune.no/?id=4964283&cat=17830>. Også «Skoltesamisk gjenbegravelse», <https://www.ifinnmark.no/bildeierier/skoltesamisk-gjenbegravelse/g/1-49.5750697>.

¹⁷² Ivanowitz i intervju i Dagbladet, 25. 9. 2011; Universitas 26. 9. 2011.

¹⁷³ «Fra oppvekst på en livlig boplass», Winge 2020.

¹⁷⁴ Se [Skoltebyens utvalgte kulturlandskap | Statsforvalteren i Troms og Finnmark](#). E-pst 18.5.2021 til undertegnede fra statsforvalteren i Troms og Finnmark.

¹⁷⁵ «Sametinget utsletter minoritetene». Brev fra Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden, 10. 2. 2018. Sametingets arkiv, offentlig dokument, arkivsak 18/1029..

¹⁷⁶ I korrespondanse med Sametinget (e-post fra Stångberg til forfatter 19. 5. 2021) er det opplyst at det ble avtalt et møte om denne henvendelsen, men det ikke var avholdt og at det trolig skyldtes pandemien.

Om fredning generelt, opplyser Sametinget i Sametingsmelding om samisk kulturminnevern (2021) at et av målene for kulturmiljøfredninger og utvalgte kulturlandskap i jordbruket er at det skal legges til rette «for en bruk som bidrar til vedlikehold og utvikling av østsamisk kultur».¹⁷⁷

Gjenbegravelse, og med det plassering av gravsted, er fortsatt aktuelle spørsmål, men nå gjelder det en ny sak. I forbindelse med industriell utbygging av Pasvikelva på 1950-tallet ble levninger flyttet fra Gravholmen til Universitetet i Oslo. Øst-/skoltesamer i Sevettijärvi aksepterte flytting, under forutsetning av gjenbegravelse. 20 kranier og noen knokler ble likevel igjen i Oslo.¹⁷⁸ Etter en henvendelse fra St. Georgs kirkeforening i Neiden/Den ortodokse kirke i Norge i 2014 om gjenbegravelse av levningene, ble Nasjonalt utvalg for forskning på menneskelige levninger (skjelettutvalget) bedt om å vurdere saken. Under forutsetning av at befolkningen ikke var blitt informert, vurderer skjelettutvalget det som et etisk overtramp at ikke alle levninger var blitt gjenbegravet.¹⁷⁹ Det var et argument for gjenbegravelse, men utvalget anbefalte at det ble igangsatt en «åpen og inkluderende prosess» der alle involverte parter ble hørt og relevante argumenter tatt alvorlig. Utvalget pekte på tre grupper: Sametinget, lokale sida-samfunn og Institutt for medisinske basalfag, og understreket at «det er oppfatningene til de lokale siida-samfunn som etisk sett utgjør de aller viktigste røstene i den prosessen som vi nå anbefaler». I tillegg ble det pekt på andre høringsinstanser, som Den ortodokse kirke/St. Georg menighet og Østsamisk museum.

De mest aktuelle lokale samfunnene er i dag på finsk side av grensen, hvor skoltesamene har sin egen institusjon, sååbbar. Finlands ortodokse kirke, ved erkebiskop Leo, og Norges ortodokse kirke, ved arkmandrit fader Johannes, ga på sin side i 2018 Oiva Jarva, som starost ved St. Georgs kapell, fullmakt til å opptre på kirkens vegne i denne saken.¹⁸⁰ Jarva etterspurte Sametingets planer i saken, uten å få fyllestgjørende svar, men i juni 2021 fikk forfatteren opplyst at Sametingets saksbehandling hadde tatt lang tid fordi det var behov for å revidere avtalen mellom UiO og Sametinget fra 1997-98 om de samiske skjelettene. Avtalen ble revidert og undertegnet i juni 2020. Det er også foretatt en C.14-datering av skjelettet materialet. Sametinget vil gjennomføre en prosess hvor alle berørte parter og syn blir hørt, før det tas en avgjørelse om hva som skal skje med skjelettene.¹⁸¹ Denne prosessen ble påbegynt i 2022.

Før åpningen i 2017 skiftet museet i Neiden navn fra Østsamisk museum til Ä'vv skoltesamisk museum.¹⁸² Foreningen for øst-/skoltesamene i Neiden har uttrykt misnøye med at den ikke ble hørt i navnesaken, og undrer på hvem som bestemte navneskiftet.¹⁸³ På min henvendelse til Sametinget ble jeg henvist videre til ansvarlig institusjon, SVD. En henvendelse til SVD med

¹⁷⁷ Sametingsmelding om samisk kulturminnevern 2021: 50.

¹⁷⁸ «Vedrørende utleveringskrav av skjelettet materiale fra Pasvik». Fra Forskningsetiske komiteer til Institutt for medisinske basalfag, UiO, 27. 1. 2014.

¹⁷⁹ Som forrige note.

¹⁸⁰ Signert kirkelig fullmakt, 26. 5. 2018. SFKOMM 219/3853-30

¹⁸¹ Samtale mellom forfatteren og Ingeborg Larsen, Sametinget, 24. 6. 2021, samt e-post.

¹⁸² Se [About the museum - Skoltesamisk museum](#)

¹⁸³ Brev fra O. Jarva til Sametinget, 20. 1. 2018. Sametingets offentlige postliste.

spørsmål om begrunnelse og informasjon om eventuell øst-/skoltesamisk involvering er ikke besvart.¹⁸⁴

12 Konklusjon

I 1826 overså norske myndigheter den etablerte rettstilstanden i det tidligere fellesdistriktet. Pasviksamene fikk stadfestet en av sine gamle rettigheter – laksefisket i Bøkfjord og Jarfjord – ved protokollen av 1834. De ble fratatt den i 1924, etter at området var blitt en del av den nye finske staten, fordi norske myndigheter ønsket det slik. De mistet dermed en gammel og viktig næringsvei. I dag bor det etterkommere av pasviksamene i Syd-Varanger; men de fleste lever på finsk side.

At Neiden i så utpreget grad ble bosatt av innflyttere, påvirket relasjonene i bygda. Øst-/skoltesamene ble raskt en minoritet i egen siidd. På den ene siden førte det til ekteskapsforbindelser og etablering av krysskulturelle nettverk. På den andre siden skapte det store og vedvarende ressurskonflikter. Allerede i 1848 ble neidensamenes mulighet til å praktisere en av sine tradisjonelle næringsveier, laksefiske, innskrenket. Det neste store tilbakeslaget kom i 1929, da grunnlaget for reindriften begynte å gå tapt. Myndighetene har heller ikke i nyere tid bidratt til å legge til rette for tradisjonell næringsutøvelse, men har avvist Samerettsutvalgets forslag fra 1997 og flere henstillinger fra FNs rasediskrimineringskomite om saken. Neidensamers forsøk de siste femti årene på å re-etablere reindrift har slik støtt på en rekke hindringer fra offentlige myndigheters side. Ikke alle hindringer kan omtales som juridiske, det dreier seg ofte om politiske valg. Myndighetenes politikk har selvsagt også preget forholdet mellom øst-/skoltesamene og de øvrige innbyggerne i området.

Norske myndigheter har aldri lagt til rette for at øst-/skoltesamene skulle kunne praktisere sitt eget språk i offentlige sammenhenger, og skoltesamisk er ikke anerkjent i Norge. De er få i Norge, og etter introduksjonen av obligatorisk skolegang ble språket vanskelig å opprettholde. Skolegangen bidro også til å svekke tilknytningen til den Den russisk-ortodokse kirke.

Etter 1989 har øst-/skoltesamer i Norge, Finland og Russland forsøkt å re-etablere grensekryssende kontakt for å fremme både språket og andre deler av kulturen, og også det nye museet har initiert slikt samarbeid. At den finske politikken overfor øst-/skoltesamene har skilt seg positivt fra den norske og den sovjetiske, senere russiske, er en forutsetning for dette samarbeidet; det bidrar til å styrke språket og kulturen. Utredningen om tiltak for å reetablere skoltesamisk språk og kultur peker også i retning av samarbeid, som Samerettsutvalget gjorde i sitt forslag som reetablering av øst-/skoltesamisk reindrift.

Forslag om reetablering av bruksrettigheter har ikke vunnet frem, og det kan diskuteres om samenes posisjon som minoritet i minoriteten i den sammenheng har hatt betydning: Det kan virke lettest å sette den minste og minst innflytelsesrike parten til side. Når det gjelder samtidens store kultursaker i Neiden, har det ikke vært mulig å dokumentere alle sider av politikken eller dens intensjoner, men øst-/skoltesamer gir tydelig uttrykk for at de ikke er trukket med i viktige avgjørelsesprosesser og ofte har vansker med å bli hørt. Dette kan igjen ses i sammenheng med

¹⁸⁴ E-post fra meg av 9. 7. 2021.

minoritetsposisjonen; de har ikke noen representasjon i organer med makt og innflytelse og heller ingen etablert kanal til samisk politikk. Et konkret forslag som i den forbindelse ble reist i utredningen om skoltesamisk språk, er at Sametinget ber Ä'vv skoltesamisk museum om å etablere et uavhengig skoltesamisk råd for språk og kultur, med klare prosedyrer for samarbeid og kommunikasjon med Sametinget.¹⁸⁵ Under forutsetning av at øst-/skoltesamer har tillit til museet, kunne et slikt råd skape en arena for intern diskusjon av viktige saker og gi dem den innflytelsen de savner i politikken.

Litteratur og trykte kilder

- Andresen, Astri. 1983. Russiske østsamers rettigheter i Norge 1826-1925. Myndighetspolitikk og rettighetsproblematikk. Hovedoppgave i historie våren 1983. Universitetet i Tromsø.
- Andresen, Astri, Bjørg Evjen og Teemu Ryymin (red.). 2021. *Samenes historie fra 1751 til 2010*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Axelsson, Per & Peter Sköld (red.). 2005. *Ett folk, ett land – Sápmi I historia och nutid*. Umeå: Centrun för samisk forskning.
- Berg-Nordlie, Mikkel (2015). Two Centuries of Russian Sámi Policy: Arrangements for Autonomy and Participation Seen in Light of Imperial, Soviet and Federal Indigenous Minority Policy 1822–2014. *Acta Borealia* vol, 32, 2015, nr. 1.
- Broderstad, Else Grete m.fl. (red.), 2007. *Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905*. Tromsø: Senter for samiske studier, UiT Norges arktiske universitet.
- Eisenberg, Avigail & Jeff Spinner-Halev (eds.). 2005. *Minorities within Minorities. Equality, Rights and Diversity*. Cambridge, CUP.
- Enbusk, Rolf (1984) [1968]. *Østsamene i Neiden*. Lakselv: Samenes landsforbund.
- Eriksen, Hans Kr. (1989) *På mjuke skinnsko gjennom historia*. Stonglandseidet: Nordkalottforlaget.
- Eriksen, Knut Einar & Einar Niemi (1981). *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940*. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- Forskningsetiske komiteer. Vedrørende utleveringskrav av skjelettmateriale fra Pasvik (saksnr. 213/151). Publisert 27. 1- 2014.
- Fredning av Skoltebyen i Neiden som kulturmiljø. Vedlegg 6. 1997. Bakgrunnsdokumentasjon, bygd på Samisk kulturminneråds oversendelse til Riksantikvaren 15. 4. 1997 og Riksantikvarens vurderinger. [Vedlegg 6: FREDNING AV SKOLTEBYEN I NEIDEN SOM KULTURMILJØ. Bakgrunnsdokumentasjon - PDF Gratis nedlasting \(docplayer.me\)](#)
- Gorter, Waling T. (2019). Østsamenes fangst, fiskeri og handel med de russiske og vest-europeiske handelssystemer. *Varanger årbok*: 126-154.
- Green, Leslie (1995). *Internal Minorities and Their Rights*. Toronto, ON: University of Toronto Press.
- Grønvik, Liv (1995). Prosjekt østsamisk museumsanlegg i Neiden. Sluttrapport.
- Hermanstrand, Håkon, Asbjørn Kolberg, Trond Risto Nilsen & Leiv Sem. 2019. *The Indigenous Identity of the South Saami: Historical and Political Perspectives on a Minority Within a Minority*. Cham: Springer International Publishing 2019.
- Hernes, Hans-Kristian & Per Selle (red.). (2021). *Finnmarksloven – en milepæl? Samerett i møte med norsk politikk*. Oslo: Gyldendal.

¹⁸⁵ Rasmussen 2021: 58-59 og 72.

- Ivanowitz, Mikit (2002). Forskningsrapport. Skoltene, en glemt kultur i Barentsregionen. Nikolai Ortodokse menighet.
- Keilhau, B. M. 1831. *Reise i Øst- og Vest-Finnmarken samt til Beeren-Eiland og Spitsbergen, i Aarene 1827 og 1828*. Christiania: Johan Krohn.
<http://www.altabibliotek.net/finnmark/Keilhau/Reise.php>
- Kjølberg, Merethe Osiris (2014). Etikk, forskning og forvaltning av menneskelige levninger fra urfolk. Ethiske spørsmål og konsekvenser for forskning på menneskelige levninger ved krav om gjenbegravning av urfolk i Norge. Et case-study av skoltesamiske levninger. Masteroppgave i arkeologi ved IAKH. Universitetet i Oslo.
- Kristensen, Allan (2001). Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – med utgangspunkt i studier av tingbøkene fra Finnmark for perioden 1620-1770. I NOU 2002:34: 33-58.
- Lehtola, Veli-Pekka (2005). Research and Activism in Sami Politics. The Ideas and Achievements of Karl Nickul towards securing Governance for the Sami (2005). *Acta Borealia* vol. 22 (2): 153-169.
- Lund, Svein (2013). Skoltesamisk skolehistorie i Norge. *Samisk skolehistorie* 6. Davvi Girji 2013.
- Lunde, Aage (1979). *Sør-Varangers historie*. Vadsø: Sør-Varanger kommune.
- Maliniemi, Helena (2018). Opprørsk nisser og andre symboler i Frans Hallonens julekortsamling. Finnmarksarkivene.no.
- Mazzullo, Nuccio (2017) And people asked: ‘We want to have lakes to fish!’ and lakes were given. Skolt Sami Relocation after WWII in Finland. *Arctic Anthropology*, vol. 54, no. 1: 46-60.
- Nickul, Karl (1948). The Skolt Lapp Community in Suenjelsjïd during the year 1938. *Acta Lapponica* nr. 5. Stockholm: Hugo Gebers forlag.
- Nielsen, Jens Petter (red.) (2014). *Russland kommer nærmere. Norge og Russland 1814-1917*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Niemi, Einar (1999). Østsamene – urfolk og grenseminoritet. I Eidheim, Harald (red.) (1999). *Samer og nordmenn: Temaer i jus, historie og sosialantropologi*. Oslo: Cappelen akademisk: 97-116
- Niemi, Einar (2000). Skolt, skoltesame eller østsame – kjært barn, mange navn? *Varanger årbok*: 97-114.
- Niemi, Einar (2007). Østsamene – grenseminoritet og nasjonalt problem. I Broderstad m.fl.: 71-86.
- Norendal, Signy (2009). Omdiskutert gjenbegravelse i Neiden. *Museumsnytt* nr. 5/6 2009.
- NOU 1994: 21. Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. Avgitt til Justis- og politidepartementet.
- NOU 1997: 4. Naturgrunnlaget for samisk kultur. Utredning fra et utvalg oppnevnt ved Kronprinsregentens resolusjon 10. oktober 1980 (Samerettsutvalgets andre utredning). Avgitt til Justis- og politidepartementet januar 1997
- NOU 2001: 34. Samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget. Rapporter fra et forskningsprosjekt om samiske sedvaner og rettsoppfatninger, ledet av en styringsgruppe oppnevnt 15. mai 1996. Avgitt til Justis- og politidepartementet 31. mai 2000.
- NOU 2016: 18. Hjertespråket – Forlag bruk, tiltak og ordninger for samiske språk. Utredning fra utvalg oppnevnt ved kgl.res. 19.9.2014. Avgitt til kommunal og moderniseringsdepartementet 10. oktober 2016.
- Ot. Prp. Nr. 53 (2002-2003), Om lov om rettsforhold og forvaltning av grunn og naturressursen i Finnmark fylke (Finnmarksloven).
- Pinto, Meital (2015). The Right to Culture, the Right to Dispute, and the Right to Exclude. A New Perspective on Minorities within Minorities. *Ratio Juris*, Vol. 28 No. 4: 521-39.
- Rasmussen, Torkel. 2021. *Skoltesamisk språksituasjon i Norge*. Sámediggi 2021.
- Rathke, Jens (1899). Professor Rathkes Reise I Finmarken og det nordlige Rusland i Aarene 1801 og 1802. Vadsø: Vadsø Trykkeri.

- Schnitler, Peter (1962). *Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745, bd. I*, ved Kristian Nissen og Ingolf Kvamen. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Schnitler, Peter (1985). *Grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745, bd. III*, ved Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- Serck-Hanssen, Caroline (2017). *Helgen i grenseland. Arven fra Trifon av Petsjenga*. Tromsø: Orkana.
- Solem, Erik (1970 [1933]). *Lappiske rettsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Svestad, Asgeir (1997). Avgrensning av Neiden ortodokse gravplass. Skoltebyen, Neiden, Sør-Varanger kommune. Arkeologisk rapport. [Avgrensning av Neiden ortodokse gravplass - PDF Free Download \(docplayer.me\)](#).
- Tanner, Väinö (1929). Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. I. Skoltlapparna. Fennia 49. No 4. Helsingfors.
- Tønnesen, Sverre (1979 [1972]). *Retten til jorden i Finnmark*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vorren, Ørnulv (1979). Den samiske bosetning i Sør-Varanger. I Lunde, Sør-Varangers historie.
- Wikan, Steinar (1995). *Grensebygda Neiden. Møtet mellom folkegrupper og kampen om ressursene*. Finnsnes: Nordkalott-forlaget & Sør-Varanger museums forlag.
- Wikan, Steinar (1997). Reindriften i Sør-Varanger. *Varanger årbok*: 89-128.
- Winge, Lina (2020). Intervju med Georg Ivanowitz. Fra oppveksten på en livlig boplass, er Georg nå eneste skolt igjen i Skoltebyen. *Sør-Varanger avis* 6. 3.